

Nástup nových politických stran v ČR od roku 2013: hnutí ANO 2011 a Úsvit přímé demokracie pohledem konceptu novosti¹

Daniel Šárovec²

Katedra politologie, Institut politologických studií, Fakulta sociálních věd
Univerzita Karlova, Praha

The Emergence of New Political Parties in the Czech Republic: ANO 2011 and Dawn of Direct Democracy through the Concept of Newness. New political parties can be important holders of change or representatives of poorly accented social or political problems. The success of such groups may lead to more or less fundamental transformation of the entire party system. The aim of this study is to focus on two successful new entities, which recorded a breakthrough in elections to the Chamber of Deputies of the Parliament of the Czech Republic in 2013: a Movement ANO 2011 and the Dawn of Direct Democracy. The goal is to analyse these players through the agency of Sikks' concept of newness. The novelty shall therefore not be considered merely from a strictly chronological point of view, but from a broader perspective and incorporates more detailed analytical criteria targeting particular ideological profiles programmatically examined groupings and also the key role of leaders. Movements ANO and Dawn sharply delimited against current establishment. They posed as a clear alternative to the traditional political parties. Each of these analysed movements has chosen programmatically a different path for this purpose.
Sociológia 2018, Vol. 50 (No. 1: 78-113)

Key words: ANO 2011; Czech party system; dawn of direct democracy; new political parties; newness

Úvod

Problematika vzniku a nástupu nových politických stran se v odborném výzkumu za posledních několik desetiletí stala poměrně atraktivním tématem. Již od 70. a 80. let 20. století se odborné studie na dané téma postupně prosazují. (Např. Kemp 1975; Berrington 1979; Bürklin 1982; Rochon 1982 a další) Viděno dnešní optikou, v některých evropských zemích počet nově vzniklých subjektů rozhodně není zanedbatelný. (Srov. Casal Bértoa 2016) V konkrétních případech je možné pozorovat nárůst jejich vlivu, přičemž tento trend je v literatuře odpovídajícím způsobem reflektován. (Např. Arter 2013; Beyens et al. 2015; Conti – Memoli 2015 nebo Jankowski et al. 2016)

I Česká republika se za poslední roky dočkala výrazné přeměny stranického systému, a tak v tomto směru nezůstala pozadu. (Srov. Polášek et al. 2014:

¹ Tento článek vznikl v rámci projektu Specifického vysokoškolského výzkumu Institutu politologických studií Fakulty sociálních věd UK č. 260 342/2016 *Současné hrozby politického řádu*. Text vychází ze základních zjištění prezentovaných v diplomové práci autora obhájené na KP IPS FSV UK v roce 2015, přičemž je příslušně upraven, rozšířen a doplněn. Autor děkuje za cenné komentáře a připomínky nejen recenzentům, ale i doc. PhDr. Michelu Perottinovi, Ph.D. a Mgr. Jakubu Stauberovi.

² Korespondence: Mgr. Daniel Šárovec, Katedra politologie, Institutu politologických studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy, U Kříže 8, 158 00 Praha, Česká republika. E-mail: daniel.sarovec@fsv.cuni.cz

148) Odborná literatura si tak zákonitě (zejména) úspěchů nových politických stran v různých kontextech také všímá. (Např. Spáč 2013; Bláha – Maškarinec 2014; Deegan-Krause – Haughton 2015; Klíma 2015; Kopeček, Svačinová 2015; Perottino 2015 a 2016; Cabada 2016; Havlík – Voda 2016; Charvát – Just 2016 nebo Šárovec 2016)

Úspěšný volební průlom v předčasných volbách do Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky³ v roce 2013 zaznamenala dvě hnutí, která jsou předmětem bližšího zkoumání – ANO 2011 (zkratka ANO) a *Úsvit přímé demokracie* (zkratka Úsvit).

Důvodů pro výběr právě těchto dvou subjektů je vedle jejich úspěchu v týchž volbách hned několikero. Jak ANO, tak Úsvit spojovaly faktory jako snaha podtrhnout vlastní novost, apel změny a výrazná vymezující se antisystémová i antistranická rétorika. V čele obou hnutí navíc stanuli výrazní lídři, v případě ANO to byl Andrej Babiš, v případě Úsvitu Tomio Okamura. Oběma předsedům se díky kombinaci zvolených témat komunikovaných především v kampani, a také jejich rétorickým specifickým, podařilo oslovit dostatečné množství voličů. Babišovi i Okamurovi se navíc podařilo ztotožnit svou osobu se subjektem jako takovým. Shodně se jednalo o subjekty vystupující a registrovaná jako hnutí⁴, která vznikla zhruba ve stejné době, a která navíc navazovala na konkrétní předchozí činnost. Pro obě hnutí byly navíc volby do PS PČR 2013 premiérovými volbami prvního řádu, jichž se účastnila. Lze tedy vysledovat celou řadu shodných rysů, ale i v tomto případě platí, že když dva dělají totéž, rozhodně to v důsledku nemusí být totéž.

Mezi hnutími ANO a Úsvit lze najít i celou řadu naprosto odlišných charakteristik. Zásadní rozdíly bude chtít tento text postihnout prostřednictvím konceptu novosti, respektive vhodných teoretických konceptů cílících na problematiku nových politických stran. (Lucardie 2000; Sikk 2005 a 2012) Přestože se v českém odborném výzkumu tento teoretický rámec spíše neprosazuje, vhodnost jeho aplikace na české případy již prokázali například Seán Hanley (2011), částečně i Lukáš Linek (2012), a také Viera Žúborová (2015).

Noví aktéři ve volbách do Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR 2010 a 2013

Český stranický systém byl považován za poměrně stabilní, někdy se objevuje i pojem křehká stabilita (srov. Chytilík – Šedo 2007; Linek 2012: 166; Linek – Lyons 2013; Charvát 2014; Charvát – Just 2016), v roce 2010 však došlo

³ Dále jen volby do PS PČR.

⁴ Přestože oba subjekty navenek vystupovaly jako *politická hnutí*, v textu je pro ně používán také výraz *politická strana* – v tomto smyslu se tedy jedná o synonyma. Studie v další části vysvětlí příslušné důvody vedoucí k tomuto kroku.

k jeho zásadní změně. Zejména ve volebním období 2006 – 2010 byl patrný vzájemný soubor dvou hegemonů – na levici dominovala Česká strana sociálně demokratická (ČSSD), na pravici zase Občanská demokratická strana (ODS).

Tabulka č. 1: Výsledky voleb do Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR 2010

	Hlasy (v %)	Hlasy (abs.)	Mandáty
ČSSD	22,08	1 155 267	56
ODS	20,22	1 057 792	53
TOP 09	16,70	873 833	41
KSČM	11,27	589 765	26
VV	10,88	569 127	24

ČSÚ 2010

Jak ukazuje tabulka č. 1, hlavními aktéry této proměny⁵ byly dvě nové formace, a to Věci veřejné (VV)⁶ (viz Hloušek 2012) a TOP 09⁷ (o těchto stranách v kontextu jejich úspěchu více viz např. Balík et al. 2010 nebo Linek 2012; ČSÚ 2010).

V předčasných volbách do PS PČR 2013 získaly parlamentní zastoupení další dva nové subjekty, hnutí ANO a Úsvit. (ČSÚ 2013)⁸ Z hlediska voličských přesunů⁹ se v případě hnutí ANO elektorát rekrutoval z voličů ODS, TOP 09 a VV, tedy ze dvou dalších v roce 2010 nových stran, a také zčásti od malých stran a ze skupiny nevoličů. Úsvit integroval někdejší voliče VV, ODS

⁵ Pro tuto změnu se vžil původně žurnalistický pojem „*politické zemětřesení*“, který pronikl i do odborné literatury. (Viz Hanley 2011: 116)

⁶ Strana kladla důraz na využívání přímé demokracie – vnitrostranická hlasování se následně promítala do programových bodů, ale také se vymezovala vůči tzv. „*politickým dinosaurům*“, což bylo označení pro reprezentanty korupční politické sféry. Za své tři základní pilíře strana zvolila odbornost, slušnost a iniciativu (VV 2011), přičemž se nesnažila profilovat jasně levicově či pravicově, byla označována i jako populistická. (Havlík – Pinková 2012) Souhrnně vzato se strana zaměřovala na vztah veřejnosti a politických elit s cílem udělat ve vrcholné politice pořádek. (Linek ed. 2012: 170) Na vládě premiéra Petra Nečase /ODS/ se jako celek podílela od roku 2010 do roku 2012, kdy došlo k jejímu rozštěpení na VV a LIDEM (iDNES.cz 2012a).

⁷ Zkratka reprezentuje slova *tradice, odpovědnost, prosperita*. Číslo 09 odkazuje k roku 2009 jako k roku jejího založení. Lukáš Linek podotýká, že bývalý předseda KDU-ČSL Miroslav Kalousek se dlouho před ustavením TOP 09 vymezoval vůči tehdejšímu vedení lidovců, které považoval za levicové. Spolu s Miroslavem Kalouskem do TOP 09 přišli další tehdejší významní politici KDU-ČSL jako například Pavel Severa, Vlasta Parkanová nebo Pavol Lukša. Důležitou osobností nové strany se pak stal její někdejší předseda Karel Schwarzenberg, bývalý ministr zahraničních věcí v druhé vládě Mirka Topolánka, a také bývalý senátor za Stranu zelených. Programově se TOP 09 hlásí ke křesťansko-židovským tradicím a charakterizuje se jako konzervativní strana, která podporuje trh, rovné příležitosti a sociální odpovědnost. (Linek 2012: 168-169) Miroslav Kalousek však byl v minulosti ochotný připustit i spolupráci lidovců s KSČM. (Např. Novinky.cz 2006)

⁸ Z výzkumu veřejného mínění společnosti TNS AISA (2013) realizovaného pro Českou televizi vyplynulo, že kontinuální vývoj volebních preferencí hnutí ANO přisuzoval postupně narůstající podporu, což bylo ukazatelem skutečnosti, že bylo mezi novými subjekty favorizováno nejvíce. Na počátku měření mezi 2. – 9. 9. to bylo 7 %, mezi 23. 9. – 2. 10. to bylo 13 % a těsně před volbami ve dnech 21. – 24. 10. to bylo již 17,5 %. Oproti tomu Úsvit se po celou dobu měření neustále pohyboval kolem pětiprocentní hranice, kterou se mu nakonec podařilo překročit.

⁹ Analýza sdružení KohoVolit.eu, respektive Kamila Gregora, pracuje s voličskými přesuny na základě statistické metody zvané ekologická inferenze, která je založena na tzv. bayesovském počtu.

a ČSSD, podstatný měli taktéž voliči ostatních stran a nevoliči. (Gregor 2013; KohoVolit.eu 2014)

Tabulka č. 2: **Výsledky voleb do Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR 2013**

	Hlasy (v %)	Hlasy (abs.)	Mandáty
ČSSD	20,45	1 016 829	50
ANO	18,65	927 240	47
KSČM	14,91	741 044	33
TOP 09	11,99	596 357	26
ODS	7,72	384 174	16
Úsvit	6,88	342 339	14
KDU-ČSL	6,78	336 970	14

ČSÚ 2013

Premiérově úspěšná TOP 09 své zastoupení v PS obhájila, nicméně VV po vnitřním rozštěpení své zastoupení v dolní komoře Parlamentu ztratily. Hnutí ANO 2011, které, podobně jako TOP 09, při své premiérové účasti v PS následně zasedlo ve vládě (Döring – Manow 2016), nechybělo mnoho a stalo by se dokonce vítězem voleb. Podle přehledu volebních výsledků (tabulka č. 2) ho od první ČSSD totiž dělilo pouhých 1,80 %. (ČSÚ 2013)

Vývoj ukázal, že v českém prostředí se dokáží prosadit noví aktéři. Některé takové subjekty při své první účasti v PS rovnou zasedly i ve vládě. To ovšem neznamená, že by neexistovaly případy stran neúspěšných. V daném kontextu jde primárně o strany a hnutí založené mezi lety 2011 – 2013¹⁰, pro které byla zároveň účast ve volbách do PS 2013 účastí premiérovou.

Podle Rejstříku politických stran a politických hnutí Ministerstva vnitra ČR (MVČR 2013) a volebního serveru Českého statistického úřadu (ČSÚ 2016) jde o hnutí OBČANÉ 2011¹¹, které bylo založeno v roce 2011 a ve volbách do PS v roce 2013 získalo 455 hlasů, tedy 0,00 %; dále o stranu Národní socialisté – LEV21¹² registrovanou taktéž v roce 2011 se ziskem 3 843 hlasů, což činilo

¹⁰ Jak ukáží další pasáže textu, dané rozmezí je zde explicitně zvoleno z toho důvodu, že je nutné srovnávat co do formálního parametru vzniku politického seskupení takové subjekty, které jsou adekvátně srovnatelné s dvěma analyzovanými případy v tomto textu – hnutí ANO bylo registrováno v roce 2012 (ale navazuje na činnost započatou již v roce 2011), hnutí Úsvit v roce 2013.

¹¹ Stanovy hnutí říkají, že: „Cílem činnosti hnutí je sdružování občanů, kteří nejsou a nechtějí být členy žádné politické strany, a kteří usilují o vytvoření optimálních podmínek pro život občanů v právním a fungujícím státě.“ (Stanovy Občané 2011 2016) Ve volbách do PS 2013 hnutí kandidovalo pouze v Praze. (ČSÚ 2013)

¹² Národní socialisté – LEV 21 jsou subjektem přímo spojeným s bývalým premiérem ČR za ČSSD Jiřím Paroubkem, a také s dalšími politiky ČSSD a hnutím Severočeši.cz. Strana definuje snahu prosazovat národní zájmy, ale také usilovat o rozvoj sociálního státu a trvale udržitelný rozvoj společnosti. (Stanovy Národní socialisté – LEV 21 2016)

0,07 %; politické hnutí Změna¹³ vzniklé roku 2012, ve volbách celkem s 28 592 hlasy, tedy 0,57 %; a také o Romskou demokratickou stranu¹⁴ ustavenou v roce 2013, ta ve volbách dosáhla na 609 hlasů, které představovaly 0,01 %.

Neúspěšné příklady nových stran naznačují, že pouze novost a zvolená programově-ideová orientace nezaručují a priori jasný a okamžitý úspěch. Z tohoto pohledu je důležité zamýšlet se nad elementárními otázkami: „*Proč nové politické strany v etablovaných systémech vznikají?*“, „*Jaké jsou okolnosti jejich vzniku?*“ a „*V jakých podmínkách tyto nové strany vznikají?*“ Neméně důležité je pak i vyhodnocení skutečnosti, co vlastně v daném kontextu onen zmiňovaný úspěch nové strany znamená.

Obyčejně nestačí novou stranu jen založit, důležité je aktivně se ucházet o hlasy voličů, snaha uspět ve volbách a v neposlední řadě je třeba disponovat dostatečným množstvím finančních prostředků, potažmo kvalitním personálním (či expertním) zázemím. (Srov. Lucardie 2000: 175)¹⁵ Hnutí ANO a Úsvit byla při své první účasti ve volbách do PS v tomto směru úspěšná, a proto právě jim bude věnována bližší pozornost.

Teoretické koncepty nových politických stran

Základní motivace pro zkoumání těchto dvou vybraných subjektů v kontextu zvoleného konceptu novosti vychází mimo jiné z předpokladu, že každá politická strana je formálně nová v okamžiku svého vzniku, nicméně ne každá politická strana je nová podle příslušného konceptu. Často se totiž může jednat o pouhé změny dosavadních názvů politických stran, jejich koalice či o nástupnickou stranu vzešlou ze slučování či z rozdělování již existujících subjektů. (Sikk 2005: 397-399)¹⁶

Sikk (2005: 399) také podotýká, že strany, které pocházejí z etablovaných stranických kruhů, přispívají k vnitřním změnám, ale už bezesbytku nemění

¹³ Změna se podle svých stanov zaměřovala na „(...) hledisko kvality života při respektování principů trvale udržitelného rozvoje, rovných šancí pro všechny občany a vytváření podmínek pro zapojení občanských osobností do politické činnosti.“ (Stanovy Změna 2016) Dále se ve stanovách objevil požadavek na takové změny politického systému, které povedou k co největšímu zapojení veřejnosti, zvýší podíl žen v politice, osobní odpovědnost a zajistí prosazování konsenzuální spolupráce. Důraz byl kladen na veřejné a občanské zájmy, před těmi osobními a stranickými.

¹⁴ RDS se definuje jako demokratická strana, která působí na území celé České republiky, a zároveň usiluje o integraci romské menšiny do majoritní společnosti, a to zejména v oblastech vzdělávání, zaměstnanosti, kultury, zdravotnictví, bytové a sociální problematiky. (Stanovy RDS 2013) Subjekt však ve volbách do PS 2013 kandidoval pouze ve Středočeském a Libereckém kraji. (ČSÚ 2013)

¹⁵ Paul Lucardie (2000: 175) si všimá, že založení a volební úspěch nové strany lze přičítat zejména třem hlavním faktorům. Má za to, že (a) daný politický projekt by měl být dostatečně jasný a přesvědčivý, ale také by měl problémy považovanými za naléhavé oslovit podstatné části elektorátu. Neméně podstatná jsou však i (b) otázka zdrojů, čímž rozumí členy, finance, vedení a vystavení se masovým médiím, a (c) struktura politických příležitostí: postavení jiných relevantních stran, stejně jako institucionální, socioekonomické a kulturní podmínky. Z hlediska členů se jedná o diskutabilní a ne zcela nutnou podmínku – text ukáže, že minimálně případ Úsvitu tezi o nízké důležitosti členské základny potvrzuje.

¹⁶ Typickými případy, u kterých je míra novosti velmi diskutabilní, jsou například TOP 09 a VV.

konvenční vzor stranické politiky. Jinými slovy tak ve skutečnosti neprolamují kruh stranického kartelu. Tím potvrzuje tezi, že pouze novost je nutné analyzovat důkladně na základě konkrétních podrobnějších charakteristik, ne pouze formálně, právně či z hlediska časového vzniku nového subjektu. Neméně důležitý je i úspěch konkrétního politického subjektu, protože marginální postavení neposkytuje takovou příležitost k naplnění potenciálu úspěšného průlomu.

I všechny historické a v dnešních stranických systémech již etablované politické subjekty byly v okamžiku svého vzniku novými hráči, avšak dnes se o nich i díky jejich úspěšné institucionalizovanosti¹⁷ dá jako o nových subjektech hovořit jen stěží. Paul Lucardie (2000: 177) k tomuto problému poznamenává, že je třeba odlišovat nová témata a nové ideologie od těch dosavadních, což v tomto kontextu primárně nesouvisí s tím, zda je subjekt reprezentující tyto ideje nový, či etablovaný^{18,19}.

Samotný výzkum nových politických stran začal nabývat na důležitosti v reakci na rozvoj nových subjektů v prostředí stranických systémů, které do té doby vykazovaly určitou míru stability. (Srov. Harmel 1985)²⁰ Kořeny výzkumu nových politických stran sahají až k teorii štěpných linií autorů Lipseta a Rokkana (Lipset – Rokkan 1967), ty ovšem nedokázaly spolehlivě odůvodnit vznik všech nových stran. (Srov. Hug 2001; Cabada 2014) Z hlediska postmateriálních štěpení je v kontextu výzkumu nových stran podstatná otázka rozvoje ekologických stran v Evropě²¹ (Harmel 1985; Bürklin 1985 nebo Müller-Rommel 1985), avšak posléze se autoři začali soustřeďovat i na mnohem širší perspektivy novosti²².

¹⁷ Teorie institucionalizace, která má své kořeny v sociologii, je s koncepty nových politických stran velmi úzce spjata. Prostřednictvím ní je možné popsat, zda vůbec, případně jak, se nově vzniklé subjekty v rámci stranického systému ukotvují a etablojí. Proces institucionalizace, tedy transformace organizací, které jsou ve svém principu postradatelné a technické, v instituce, se vyznačuje snahou o jejich sebezachování. (Selznick 1984: 20) Tímto konceptem se zabývali například i Samuel P. Huntington (1968), Kenneth Janda (1980) či Angelo Panebianco (1988), v kontextu českých politických stran se téma také úspěšně prosazuje. (Jarmara 2011; Stauber 2015a, 2015b)

¹⁸ Danou situaci ilustruje na skutečnosti, že některé ideologie, které se mohou jevit jako nové, jsou spíše „aktualizované“ verze těch stávajících. To s sebou z jeho pohledu přináší dosud nezodpovězenou otázku, jakou optikou například klasifikovat strany Nové pravice (New Right) a Nové levice (New Left). (Lucardie 2000)

¹⁹ S těmito předpoklady souvisí také poznámka Seána Hanleyho, který říká, že „novost nových stran není zřejmá konceptuálně, ani empiricky, (...) protože může spočívat v řadě jevů, mezi něž patří počátky strany, apely a (mi-mo)parlamentní statut.“ (2011: 132) Přeneseně vzato to, že se o některých subjektech ve všeobecném diskursu hovoří jako o subjektech nových, rozhodně nemusí znamenat, že se o nové subjekty skutečně jedná. Tato poznámka je v souladu s popsáními zjištěními Sikka a Lucardieho.

²⁰ Vztah stability stranického systému a vstupu nových aktérů je oblastí, která je ohniskem zájmu i dalších autorů. (Např. Bolleyer 2011; Van Biezen – Rashkova 2012 nebo Beyens et al. 2016)

²¹ V rámci studia ekologických stran nelze opomínat návaznost na teoretický přesah – konkrétně k tzv. tezi postmateriálních hodnot, s níž přišel v 70. letech 20. století americký politolog Ronald Inglehart (1977), a která byla později reflektována i v českém kontextu. (Rabušic 2000) Podobně důležitá je v tomto ohledu i koncepce amerického politologa Herberta Kitschelta definující levicově libertariánské strany (1988).

²² Během konce 20. a počátkem 21. století tak vznikala celá řada odborných publikací, které se snažily tematiku nových politických stran uchopit vlastním pohledem a vnést tak do výzkumu osobitý způsob jejího chápání. (Např. Harmel – Robertson 1985; Willey 1998; Hug 2000 a 2001; Barnea – Rahat 2010; Van Biezen – Rashkova 2012 nebo Litton 2013)

Pro účely této studie jsou však zásadní koncepty dvou autorů – již zmiňovaných Paula Lucardieho a Allana Sikka. Podle původu a role, jimiž se nové politické strany vyznačují, Lucardie určil tři hlavní kategorie.

Jde o (1) strany *mluvčích* (*prolocutors*), které artikuluji konkrétní zájem, aniž by zároveň reprezentovaly určitou přímou ideologii; strany (2) *očisťovatelů* či *vyzvatelů* (*purifying parties*, *purifiers* nebo *challengers*) jako subjekty lpící na ideologii, která je ale nicméně oslabena či zrazena jednou nebo více etablovanými stranami a strany (3) *proroků* (*prophets* nebo *prophetic parties*), které oproti *očisťovatelům*, kteří v závislosti na nových či aktuálních tématech, jako byly a jsou například ekologická krize, anebo tenze mezi tradiční kulturou a přistěhovalci, rozvíjí nové ideologie, respektive nová témata. (Lucardie 2000)

Tabulka č. 3: Lucardieho typologie nových politických stran

	Zaujímá strana místo již získané etablovanou stranou?		
		ano	ne
Ideologická motivace	silná slabá	očisťovatelé	proroci mluvčí

Lucardie 2000; Sikk 2012: 466

Lucardie (v odkazu na Thomase Rochona, 1985) hovoří o dalším typu nové strany, která je identifikována jako (4) *idiosynkratická* (*idiosyncratic* nebo *personal vehicle*). Ta je synonymem pro stranu konstruovanou za účelem realizace osobních ambicí nějaké konkrétní osobnosti, zpravidla jde o lídra. (Lucardie 2000: 177)²³

Představenou typologii, která je přehledně zobrazena v Tabulce č. 3 přejímá a upravuje Allan Sikk (2012), který se soustřeďuje na precizaci kritéria ideologické motivace. Z jeho pohledu je patrné, že některé strany mohou být založeny na poměrně komplexním a soudržném souboru politik, které chtějí prosazovat při jejich zastoupení ve vládě. Právě takové subjekty disponující silnou mírou ideologické motivace spadají do kategorií *očisťovatelů* a *proroků*. *Mluvčí* pak řeší v podstatě jen jeden přehlížený problém.

Jak ukazuje tabulka č. 4, Sikk definuje i vlastní čtvrtý typ nových subjektů nazvaných jako *projekt novosti* (*project of newness*). Takové strany se vyznačují slabou ideologickou motivací, ale zároveň usilují o vstup do té části politického spektra, které je již reprezentováno jinými politickými stranami.

Novost politických stran lze souhrnně vnímat jako určitý zastřešující koncept a na tom se autoři napříč svými texty v podstatě shodují. (Např. Litton 2013: 2)

²³ Podle tabulky č. 3 Allan Sikk tuto kategorii ve svém textu (2012: 466) nezmiňuje, a také tabulka č. 4 ukazuje, že ji do svého konceptu (2012: 467) přímo neinkorporuje. Říká totiž, že tato skupina se může do tabulky zařadit v zásadě kamkoliv. Typologie je užitečná pro kategorizování nových politických stran, daná skupina se ale nemusí zaměřovat výlučně na ideologickou nebo tematickou novost. Stejně tak *projekt novosti* může spadat do několika kategorií, a to dokonce ve stejném zkoumaném časovém úseku (2012: 483).

Takto definovatelné subjekty se velmi často objevují v zemích střední a východní Evropy, přičemž slibují očištění politického života země, například od korupce, přesto ale zůstávají v ideologickém mainstreamu a nejsou antisystémové. (Sikk 2012: 467)²⁴

Tabulka č. 4: Sikkova rozšířená typologie nových politických stran

		Zaujímá strana místo již získané etablovanou stranou?	
		ano	ne
Ideologická motivace	silná	očišťovatelé	proroci
	slabá	projekt „novosti“	mluvčí

Sikk 2012: 467

Jestliže strana vstupuje do již obsazené části politického spektra, musí si vydobýt své místo a voličovi předložit takovou nabídku, která ho zaujme natolik, aby dané straně ve volbách odevzdal svůj hlas. Obvykle toho tyto formace vymezováním se vůči tradičnímu establishmentu, respektive vůči tradiční politice. Takové subjekty jsou pak označovány jako *anti-political-establishment parties* (např. Betz 1993; Schedler 1996 nebo Abedi 2004), což je přístup, který je se zkoumáním nových stran často úzce propojen²⁵.

Data a metodologie

Protože šířeji výše představený koncept aplikován autory zatím nebyl, text se chce zaměřit na hnutí ANO 2011 a Úsvit přímé demokracie optikou Sikkova konceptu novosti²⁶. Jelikož zvolený teoretický přístup nedefinuje přesné indikátory, byly určeny tři klíčové roviny – vznik a vývoj subjektů, programové ukotvení a role lídrů.

Ostatní hlediska jsou textem reflektována spíše okrajově tak, aby v souladu se zvoleným teoretickým rámcem nepůsobila jakkoliv redundantně. Díky definovaným rovinám analýzy by mělo být vzhledem k možnostem a limitům zvoleného konceptu dostatečně prokazatelné to, do jaké kategorie, proč, a případně s jakými výhradami, by měl být daný subjekt zařazen. Text proto hledá odpovědi na dvě základní otázky: „*Byl důraz na novost těchto hnutí*

²⁴ Seán Hanley (2011: 118-119) si všímá, že někteří autoři podobný jev označují pomocí pojmů *centristický populismus* (Gyárfášová et al. 2005; Učeň 2007), případně *strana ctosti*. (Demker 2008)

²⁵ Zde je velmi úzce propojen význam výzkumu nových politických stran a populismu. Nastíněné tendence se projevují například u radikálních či extremistických formací, ale není to nutná podmínka. (Srov. Daalder 1992; Lucardie – Voerman 1992; Mudde 1996) Cas Mudde si všímá zásadního a do jisté míry poměrně paradoxního momentu – jestliže volí se silným antistranickým postojem odevzdávají své hlasy takto profilovaným formacím, pak ale stále hlasují pro politické strany. (Mudde 1996: 267 a 273) S těmito přidruženými charakteristikami ani Lucardie, ani Sikk ve svých konceptech explicitně nepracují, nicméně je třeba je v kontextu teoretických konceptů novosti brát v potaz.

²⁶ Vyjma v úvodu zmíněné trojice autorů. Do jisté míry tak studie naváže na předchozí zjištění zejména Seána Hanleyho.

klíčovým atributem jejich následného fungování?“, „A jakým způsobem se novost těchto subjektů reálně projevovala?“ Cílem článku je zasadit zkoumané případy do představené čtyřdimenzionální typologie novosti, přičemž jsou uplatněny především kvalitativní metody zkoumání.

Vymezené období zahrnuje vznik a počátky působení daných subjektů, a to s důrazem na předčasné volby do PS v roce 2013. Autoři se shodují na tom, že vznik nových stran a jejich volební úspěch jsou tématy vzájemně propojenými, nicméně je třeba nezanedbávat vliv etapy formování strany (Hug 2000: 192-193), ale i jejího dalšího bezprostředního vývoje. Na druhou stranu je nutno zdůraznit, že výzkum nových politických stran se potýká s jednou zásadní nevýhodou (v kontextu výzkumu politických stran obecně srov. Kubát 2003) – tou je relativně krátký časový úsek působení těchto subjektů, v rámci něhož se lze při analýze pohybovat. To s sebou někdy nese i problém omezenosti zdrojů a dat, ať už kvalitativních, anebo kvantitativních.

Analýza pracuje s programy stran, oficiálními weby a stranickými materiály jako jsou stanovy či obsah vizuálů použitých v kampani. Důležitá jsou pak z hlediska již představených východisek volební data ČSÚ, z pohledu klíčových událostí či výroků pak výstupy získané prostřednictvím monitoringu médií.

Z hlediska uchopení ideově-programového ukotvení daných subjektů v rámci českého stranického systému byla použita data vycházející z expertního dotazování *Chapel Hill Expert Survey 2014*²⁷ ve verzi 2015.1. To má za cíl odhadovat názorové umístění stran v otázkách evropské integrace, ideologie a národních politik stran v různých evropských zemích²⁸. Text pracuje s agregovanými průměry za experty, v závorkách jsou potom uvedeny vypočtené směrodatné odchylky.

V případě ČR bylo předmětem analýzy dohromady 9 politických stran^{29,30}. Na celkem 36 otázek odpovídalo dohromady 15 odborníků, kdy každý z oslovených respondentů měl za úkol umístit danou politickou stranu na

²⁷ Výzkumný tým v roce 2014 tvořili Ryan Bakker, Erica Edwards, Liesbet Hooghe, Seth Jolly, Jelle Koedam, Filip Kostelka, Gary Marks, Jonathan Polk, Jan Rovný, Gijs Schumacher, Marco Steenbergen, Milada Vachudová, a Marko Žilovic. (CHES 2014)

²⁸ Data z dotazování, které proběhlo v období od prosince 2014 do února 2015 (CHES 2014), jsou k dispozici ve formě datasetu z roku 2015, který zahrnuje dohromady 268 politických stran z 31 zemí, mezi nimiž jsou všechny členské země EU. Expertní dotazování navíc zahrnuje Norsko, Švýcarsko a Turecko. Odpovědi byly získány celkem od 337 expertů specializujících se na politické strany a evropskou integraci, a to napříč všemi sledovanými zeměmi. (CHES 2014)

²⁹ V pořadí určeném ID podle dotazníku CHES v roce 2014 se jednalo o Českou stranu sociálně demokratickou (ČSSD), Občanskou demokratickou stranu (ODS), Komunistickou stranu Čech a Moravy (KSČM), Křesťanskou a demokratickou unii – Československou stranu lidovou (KDU-ČSL), Stranu zelených (SZ), TOP 09, ANO 2011, Úsvit přímé demokracie (Úsvit), a Stranu svobodných občanů (Svobodní).

³⁰ V českém prostředí s expertními dotazníkovými šetřeními organizovanými univerzitou Chapel Hill úspěšně pracovali autoři Lukáš Linek, Roman Chytilík a Otto Eibl (2016), a to za účelem prozkoumání dimenzionality a dynamiky stranické soutěže v ČR v letech 2006 – 2014.

příslušné škále³¹. (CHES 2014) Témata byla rozdělena do čtyřech hlavních kategorií.

(1) *Obecné otázky k evropské integraci*³² zjišťují nejprve (a) celkovou orientaci vedení strany směrem k EI v roce 2014 (1 = silně proti, 7 = silně pro), (b) relativní význam EI ve veřejném postoji strany (0 = EI nemá význam, 10 = EI má velký význam), (c) úroveň nesouhlasu s EI (0 = strana byla zcela jednotná, 10 = strana byla silně rozdělená) a (d) pozici vedení strany k tomu, zda má země z členství v EU prospěch (1 = prospěch, 3 = nepospěch).

(2) *Otázky ke konkrétní politice EU* cílí na (a) postoj vedení strany k pravomocím Evropského parlamentu³³ (1 = silně proti, 7 = silně pro), (b) postoj vedení strany k vnitřnímu trhu, jako jsou volný pohyb zboží, služeb, kapitálu a práce (1 = silně proti, 7 = silně pro), (c) postoj k soudržnosti a regionální pozice (jako jsou např. strukturální fondy) (1 = silně proti, 7 = silně pro), postoj k zahraniční a bezpečnostní politice EU (1 = silně proti, 7 = silně pro), postoj ke vstupu Turecka do EU (1 = silně proti, 7 = silně pro) a postoj k pravomoci EU vůči členským zemím v otázce hospodářské a rozpočtové politiky (1 = silně proti, 7 = silně pro).

(3) *Ideologické otázky* se zaměřují na (a) pozici strany z hlediska jejího celkového ideologického postoje (0 = extrémní levice, 5 = střed, 10 = extrémní pravice), (b) ideologickou pozici strany k ekonomickým otázkám – ekonomická levice prosazuje aktivní roli vlády v ekonomice, ekonomická pravice zdůrazňuje snížení ekonomické role vlády, prosazuje privatizaci, nižší daně, nižší regulaci, méně vládních výdajů a slabší sociální stát (0 = extrémní levice, 5 = střed, 10 = extrémní pravice), (c) relativní důležitost ekonomických témat (0 = nedůležité, 10 = velmi důležité), (d) pozici strany k demokratickým právům a svobodám (0 = libertariánská/postmaterialistická, 5 = středová, 10 = tradiční/autoritářská), (e) relativní důležitost libertariánských/tradičních témat ve veřejném postoji strany (0 = nedůležité, 10 = velmi důležité).

(4) *Rozměr politiky* zkoumá (a) dichotomii zlepšení veřejných služeb versus snižování daní (0 = zvyšování daní ve prospěch zvýšení veřejných služeb, 10 = omezování veřejných služeb za účelem snižování daní), (b) postoj k deregulaci (0 = proti deregulaci trhů, 10 = podpora deregulace trhů), (c) postoj k přerozdělování (0 = pro, 10 = proti), (d) postoj ke státním zásahům do ekonomiky (0 = pro, 10 = proti), (e) postoj k občanským svobodám versus právo a pořádek (0 = silná podpora občanských svobod, 10 = silná podpora přísných opatření v boji proti zločinu), (f) postoj ke společenskému životnímu stylu (např. homosexualita) (0 = silně pro liberální politiku, 10 = silně proti liberální

³¹ Rozpětí byla podle konkrétních oblastí a otázek autory dotazování stanovena na 1-7, 0-10 a 1-3.

³² Dále jen EI.

³³ Dále jen EP.

politice), (g) postoj k úloze náboženských principů v politice (0 = silně proti, 10 = silně pro), (h) postoj k imigrační politice (0 = nesouhlas s restriktivní politikou přistěhovalců, 10 = souhlas s restriktivní politikou přistěhovalců), (ch) postoj k integraci přistěhovalců a žadatelů o azyl (multikulturalismus versus asimilace) (0 = silná náklonnost k multikulturalismu, 10 = silná náklonnost k asimilaci), (i) postoj k urbánním versus rurálním zájmům (0 = silná podpora urbánních zájmů, 10 = silná podpora rurálních zájmů), (j) postoj k životnímu prostředí (0 = silná podpora ochrany životního prostředí na úkor ekonomického růstu, 10 = silná podpora ekonomického růstu na úkor životního prostředí), (k) postoj k decentralizaci (0 = silně upřednostňuje politickou decentralizaci, 10 = silně nesouhlasí s politickou decentralizací), (l) postoj k mezinárodním a bezpečnostním mírovým misím (0 = silně upřednostňuje nasazení vojsk dané země, 10 = silně proti nasazení vojsk dané země), (m) postoj k etnickým menšinám (0 = silná podpora větších práv pro etnické menšiny, 10 = silně proti větším právům pro etnické menšiny), (n) postoj k nacionalismu (0 = silná podpora spíše kosmopolitní než nacionalistické koncepce společnosti, 10 = silná podpora spíše nacionalistické než kosmopolitní koncepce společnosti).

A konečně (5) dimenze *Významných prvků* si všímá dvou hlavních proměnných. Jde o (a) významnost anti-establishment a anti-elitní rétoriky (0 = zcela nedůležitá, 10 = velmi důležitá), a o (b) význam snižování politické korupce (0 = zcela nedůležitá, 10 = velmi důležitá).

Podle dat na úrovni expertů každý z dotázaných nemusel odpovědět na každou otázku³⁴. Pro analýzu programově-ideového ukotvení byly zohledněny všechny položené otázky. Vedle toho respondenti vybírali tři z celkem osmnácti charakteristik nejpodstatnějších témat daných politických subjektů^{35,36}.

Zmapování vzniku a vývoje, role lídrů a ideově-programového ukotvení povede k odlišení zkoumaných subjektů a s příslušným odůvodněním jejich zasazení do Sikkova konceptu. Díky tomu bude vhodně poukázáno a příslušné distinkce mezi zkoumanými případy, které sice zaznamenaly úspěch, nicméně každý z nich k němu došel jinou cestou.

³⁴ Existovala možnost označit odpověď „Nevím“ a někteří experti ji využívali.

³⁵ Respondenti vybírali 3 z následujících 18 možností: (1) vymezení se vůči elitám, (2) občanské svobody, (3) korupce, (4) decentralizace, (5) deregulace, (6) životní prostředí, (7) etnické menšiny, (8) evropská integrace, (9) imigrace, (10) mezinárodní bezpečnost, (11) multikulturalismus, (12) nacionalismus, (13) veřejné služby vs. daně, (14) přerozdělování, (15) náboženské principy, (16) společenský životní styl, (17) státní intervence a (18) městské vs. venkovské zaměření.

³⁶ Most Important Issue (MIP), celkem tři nejuvýstižnější charakteristiky, a to v pořadí od nejvíce důležité k nejméně. Data byla shromážděna pomocí jednoduché hlasovací techniky, kdy téma č. 1 bylo ohodnoceno 10 body, téma č. 2 počtem 5 bodů a 1 bodem téma č. 3. Po shromáždění všech odpovědí pro každou stranu byla témata vyhodnocena podle celkového počtu bodů, a tím byly získány hlavní proměnné MIP_ONE, MIP_TWO a MIP_THREE.

ANO 2011 a Úsvit přímé demokracie jako třetí generace českých politických stran

V kontextu srovnávací perspektivy zaměřené na vzestup nových politických podnikatelů hovoří autoři Lubomír Kopeček a Petra Svačinová v případě hnutí ANO a Úsvitu o tzv. třetí (a zatím poslední) generaci politických stran. Za signifikantní rysy těchto dvou seskupení považují především klíčovou roli zakladatelů-lídrů a využití právní úpravy týkající se terminologie *strana* versus *hnutí*. (Kopeček – Svačinová 2015: 184)

Základní legislativní předpis, kterým je v tomto případě zákon č. 424/1991 Sb., sice hovoří o politické straně a politickém hnutí, nicméně nikterak nedefinuje, čím by se tyto dvě formy uspořádání měly odlišovat. (Zákon č. 424/1991 Sb.) Současná česká legislativa tedy reálně nepřihlíží k tomu, zda je subjekt registrován jako strana či jako hnutí, byť v Rejstříku politických stran a hnutí tento údaj zanesen a sledován je. (MVČR 2016)

Z hlediska politologického je situace o něco komplikovanější. Odlišování mezi pojmy *politická strana* a *politické hnutí* se rozpracovává více konceptuálně a někteří autoři určité rozdíly vidí. Objevuje se názor, že hnutí je širším fenoménem a politická strana je jeho zvláštní institucionalizovanou podobou. (Srov. Klíma 1997; Wiatr 2009) Kritici tomuto přístupu vyčítají, že posouzení takového rozdílu může být na konkrétních případech v konkrétních zemích minimálně v počátku existence daných subjektů více než sporné. (Viz Kopeček 2005: 12)

Fakticky se tak z hlediska práva jedná o synonyma, z hlediska politologie, respektive politické sociologie, situace tolik jednoznačná není, a tak je ve výsledku jen na daných subjektech, jak s touto potenciální distinkcí z hlediska brandingů či brand-managementu naloží. Je ale opodstatněné klonit se k názoru, že z praktického hlediska je tato distinkce pouze formalitou. ANO i Úsvit si prostřednictvím silného důrazu na antistranický apel a na fakt registrace jako hnutí již od počátku své existence budovaly významnou část své image.

Vznik a vývoj

Iniciativa *Akce nespokojených občanů* (odtud akronym ANO) byla založena podnikatelem Andrejem Babišem na podzim roku 2011³⁷. Toto původně občanské sdružení nedeklarovalo přímou participaci na politice, sám Babiš se ohledně potenciálního vstupu do politiky ještě v říjnu 2011 vyjadřoval nejasně. Podle jeho tehdejších slov koncept strany boje proti korupci již naplnily VV,

³⁷ Oficiální web hnutí ANO hovoří o tom, že Iniciativa ANO vznikla spontánně na podzim roku 2011 poté, co Andrej Babiš v médiích promluvil o systémové korupci, která prorostla veřejnou správou. (Anobudelip.cz 2013a)

kteře se však později rozpadly a pro voliče tento typ strany již neměl být atraktivní. (IHNEĐ.cz 2011)

Politické hnutí ANO bylo registrováno 11. května 2012, přičemž tento krok byl motivován snahou získat možnost účastnit se voleb³⁸. (MVČR 2016; Anobudeli.p.cz 2013a; IHNEĐ.cz 2012) ANO se opírá a kooperuje i s dalšími subjekty, jedná se o *Friedrich-Naumann-Stiftung für die Freiheit*, ALDE (*Aliance liberálů a demokratů pro Evropu*), *Mladé ANO* a o think-tank hnutí *Institut pro politiku a společnost*. Pozoruhodná je však také proklamovaná interakce s americkým hnutím *No Labels*³⁹.

Úsvit přímé demokracie byl založen podnikatelem a tehdy i senátorem Tomiem Okamurou 19. června 2013, tedy na rozdíl od ANO o jistou dobu později. (MVČR 2016) Přesto i Okamura, stejně jako Babiš, se o nové straně zpočátku vyjadřoval dosti nejasně. Ještě v únoru 2013 odmítal založení jakékoliv strany, stejně tak i snahu o to stát se jejím předsedou, či dokonce premiérem. (Okamura 2013) Navzdory těmto prohlášením se v květnu na veřejnost dostala zpráva, že Okamura žádá o registraci nového subjektu. (Aktualne.cz 2013)

Jméno předsedy, který hrál pro počátky a další fungování hnutí naprosto nezastupitelnou roli, bylo dokonce necelý rok⁴⁰ součástí názvu jeho formace. Hnutí tak neslo název *Úsvit přímé demokracie Tomia Okamury*, nicméně se jednalo pouze o marketingový tah, který svůj účel velmi pravděpodobně splnil. (Např. Novinky.cz 2014)

Úsvit byl však nejvíce rozklížen poněkud turbulentními událostmi roku 2015. Na základě vnitřního pnutí⁴¹ se skupina poslanců v čele s Markem Černochem rozhodla založit nový subjekt, který by měl hájit národní zájmy, a dokonce spolupracovat s francouzskou krajně pravicovou *Národní frontou* (CT24.cz 2015a). V médiích se pak začaly objevovat titulky hovořící o „puči v Úsvitu“ (CT24.cz 2015b) a o „soumraku Úsvitu Tomia Okamury“. (Aktualne.cz 2015a)

³⁸ ANO do volebního souboje poprvé vstoupilo právě v roce 2012, kdy se konaly volby do Senátu. V nich však úspěch nezaznamenalo, ani jeden z celkových sedmi kandidátů (1 byl členem ANO, zbylých 6 bylo bez politické příslušnosti) se neprobojoval do druhého kola. Nejúspěšnější uchazečkou o post senátora byla Václava Domšová kandidující ve volebním obvodu č. 47 (Náchod), a to se ziskem 8,35 %. (ČSÚ 2012) Andrej Babiš předpokládal, že úspěchem pro hnutí bude, dostane-li se do Senátu alespoň pět ze sedmi kandidátů. (iDNES.cz 2012b)

³⁹ Subjekt *No Labels* byl založen v roce 2010 občanskými organizacemi mobilizující frustrované Republikány, Demokraty i nezávislé. Jeho heslem je „*Stop Fighting. Start Fixing*“. Svým charakterem se snaží spojovat a hledat kompromisy mezi různými společenskými a politickými skupinami. Cílem je dle vize hnutí prolomit paralyzovaný a nefunkční systém stranictví v USA, což má vést k řešení největších problémů tamošního politického systému. Jeho agenda se zaměřuje na vytvoření 25 milionů pracovních míst v příštích 10 letech, vytvoření zdravotní a sociální politiky pro dalších 75 let, vyrovnaného rozpočtu do roku 2030 a zajištění energetické bezpečnosti do roku 2024. Mezi úspěchy prozatím patří reformy jako např. *No Budget, No Pay*, které již byly Kongresem převedeny v zákony. Na III. celostátním sněmu hnutí ANO (28. 2. – 1. 3. 2015) vystoupila výkonná ředitelka *No Labels* Margaret Kimbrell. (Sněm ANO 2015)

⁴⁰ Od 3. 7. 2013 do 2. 6. 2014. (MVČR 2016)

⁴¹ Jednou z příčin tohoto rozkolu byl spor o (ne)přijímání nových členů hnutí. Úsvit se totiž do PS probojoval jako subjekt s 9 členy, naproti tomu ANO v dubnu 2013 disponovalo 732 a v následujícím roce 1 564 členy. (iDNES.cz 2014)

Tomio Okamura a poslanec Radim Fiala nakonec z Úsvitu vystoupili, Okamura podal návrh na registraci nového subjektu *Svoboda a přímá demokracie* (Novinky.cz 2015a). Skupina zbylých poslanců za Úsvit v čele s Petrem Adamem oznámila založení nové strany *Národní zájmy* (iDNES.cz 2015a), tento projekt později splýnul právě s Úsvitem. (Novinky.cz 2015b)⁴² Na volebním sněmu v srpnu 2015 pak byl představen nový název subjektu *Úsvit-Národní koalice*, ale také nové logo a modifikované programové priority. (Sněm Úsvit 2015)

Lídři

Andrej Babiš i Tomio Okamura pochází z podnikatelských kruhů. Předseda hnutí ANO po svém angažmá v Chemapolu Bratislava a v Petrimexu v roce 1993 založil v Praze s dalšími spolupracovníky společnost Agrofert, která je největším českým zemědělským, chemickým a potravinářským holdingem (např. Aktualne.cz 2011). Předseda Úsvitu se původně orientoval na podnikání v oblasti cestovního ruchu a stanul například i v prezidiu *Asociace českých cestovních kanceláří a agentur*. (ACČKA) (Okamura 2016)

Andrej Babiš, který byl před rokem 1989 členem KSČ (Novinky.cz 2013) a soudil se se slovenským Ústavem paměti národa o neoprávněnost vedení jeho jména v komunistických svazcích StB (iDNES.cz 2015b), velmi sázel na vlastní přímou identifikaci s voliči a permanentní se vymezení vůči tomu, že by se chtěl nazývat politikem, naopak spíše zdůrazňoval svou image úspěšného podnikatele. Svůj blog měl uvozen názvem *Deník nepolitika* (Babiš 2013), na svém twitterovém účtu se představoval a definoval jako *ministr financí a občan ČR*. (Twitter Babiš 2013a)

Tweetem z konce června 2013 ve znění „*Zítřka asi něco koupím*“ (Twitter Babiš 2013b) předeslal velkou transakci, v rámci níž zakoupil vydavatelství MAFRA⁴³, přestože se původně spekulovalo již o téměř jistém nákupu vydavatelství Ringier, to však bylo následně dementováno. (Newtonmedia.cz 2013) Babiš později připustil, že místo vydavatelství MAFRA měl zakoupit bulvární Blesk. (Mediar.cz 2014) Navíc jeho společnost AGF Media spadající do holdingu Agrofert vydává bezplatný regionální týdeník 5plus2. (Agrofert 2015)

České vydání magazínu Forbes Babiše začátkem roku 2015 zařadilo na první místo nejvlivnějších osob v českých médiích. (Mediaguru.cz 2015) V tom americkém se umístil na 737. místě světových miliardářů, zároveň za

⁴² S odštěpením nespokojené části členů se potýkalo i ANO. Ti v roce 2016 založili hnutí PRO 2016 (např. iDNES.cz 2016), které však hraje okrajovou roli.

⁴³ Pod to spadá celá řada médií, vydává deniky Mladá fronta DNES, Lidové noviny, bezplatné Metro, týdeník Téma, provozuje zpravodajské portály iDNES.cz a Lidovky.cz, vlastní rádio Impuls a rádio RockZone, ale i televizní hudební stanici Očko.

Petrem Kellnerem jako druhý nejbohatší Čech s celkovým jměním dosahujícím 2,5 miliardy dolarů. (Forbes.com 2015)

V souvislosti s jeho majetkem a politickými posty se začaly objevovat spekulace o možném střetu zájmů. (CT24.cz 2013a)⁴⁴ Ty nejdříve z pozice předsedy hnutí, ministra financí a vicepremiéra vlády Bohuslava Sobotky (ČSSD) odmítal, následně potvrdil (PS PČR 2015), přičemž podle něj voliči věděli, že je podnikatelem, takže věděli, o koho se jedná. V tomto případě opět platilo, že se naskytl prostor vymezit se vůči ostatním politikům, kteří ve střetu zájmů buď byli, anebo se mu blížili⁴⁵.

Postavy předsedy hnutí si všiml i americký magazín *Foreign Policy*, podle kterého zneužívá svou moc k vykreslení pozitivního mediálního obrazu a kritice ostatních oponentů. Text si také všimá antipolitického apelu hnutí spojeného s osobním charisma Andreje Babiše, kterému čeští voliči neodolali. (Foreign Policy 2015)⁴⁶ Babiš po magazínu následně požadoval omluvu a pohrozil mu žalobou. (Rozhlas.cz 2015)

Možný konflikt zájmů se totiž již v roce 2014 stal objektem pozornosti skupiny europoslanců (E15.cz 2014), Babiš nicméně reagoval dopisem německé europoslankyni Ingeborg Gräßleové, která na toto téma vznesla dotaz, v němž svůj možný střet zájmů nepotvrdil. Babiše se v reakci na kritiku své německé kolegyně zastal kupříkladu i šéf europarlamentní *Aliance liberálů a demokratů* (ALDE) Guy Verhofstadt⁴⁷ a označil pochybnosti okolo možného střetu zájmů za nepodložené. (CT24.cz 2014)

Tomio Okamura se na základě své popularity⁴⁸ ucházel o mandát jako nezávislý kandidát ve volbách do Senátu v roce 2012 a ve druhém kole uspěl. (ČSÚ 2012) Ještě předtím ale střídavě potvrdil a vyvracel možnou kandidaturu na post prezidenta ČR. Ještě v roce 2011 tuto možnost považoval za reálnou, v lednu 2012 tuto zprávu naopak dementoval. Nakonec byla kandidátní listina s 63 000 podpisy podána, ministerstvo vnitra ale Okamurovu kandidaturu odmítlo s odůvodněním, že petiční arch s podpisy vykazuje velkou

⁴⁴ Kontroverze se objevují i kolem sponzorství hnutí Andreje Babiše. On sám je dle webu hnutí (Anobudelip.cz 2013b) jedním z nepřehlédnutelných dárců, do roku 2013 hnutí věnoval 29,5 milionu korun. Mezi právníckými osobami zaujmou dárce jako DEZA s 10 miliony korun, Lovochemie a Precheza každá se 6 miliony, Fatra se 3 miliony a i Synthesia se 3 miliony korun. Bez zajímavosti nejsou také dary výrobce traktorů Zetor ve výši milion korun a hnutí Východočeši s 831 250 korun.

⁴⁵ S tím souvisí debaty o připravovaném návrhu zákona o střetu zájmů, někdy označovaném jako *Lex Babiš*. (Např. Aktualne.cz 2016)

⁴⁶ Podle magazínu má Babiš daleko vyšší ambice, nežli být pouze ministrem. Článek hledá podobnosti s miliardárem a někdejší italským premiérem Silviem Berlusconiem (a jeho stranou *Forza Italia*), a v narážce hovoří o Babišovi jako o „*Babiscaním*“, přičemž dodává, že předseda ANO zneužívá svou moc k vykreslení pozitivního mediálního obrazu a kritice ostatních oponentů.

⁴⁷ Verhofstadt mimo jiné vystoupil v roce 2015 jako host konference IPPS *The EU and its most pressing problems* (Konference IPPS 2015), a také jako čestný host na 3. celostátním sněmu hnutí ANO. (Sněm ANO 2015)

⁴⁸ Tomio Okamura vystupoval i jako jeden z pětice investorů v pořadu České televize *Den D*. (Ceskatelevize.cz 2009) Zajímavostí je, že v tomtéž pořadu vystupoval jako jeden z investorů také poslanec a pozdější ministr financí za ANO Ivan Pilný.

chybovost, na jejímž základě počet uznaných podpisů klesl pod zákonnou hranici 50 000. (Franko et al. 2013: 40-41) Okamura sice i přesto zahájil kampaň, ale s odvoláním k Ústavnímu soudu neuspěl. (CT24.cz 2013b)

Okamura se v období ještě před ohlášením kandidatury na prezidenta vyslovil tak, že jeho cílem není funkce sbírat, ale že se jedná o prostředek, kterak realizovat své vize pro republiku. (Denik.cz 2012) I přesto, nebo možná právě proto, ho neúspěch v prezidentské kandidatuře neodradil a již v roce 2013 deklaroval, že za pět let se o tento post hodlá ucházet znovu. (Parlamentnilisty.cz 2013)

V říjnu 2013 prohlásil, že nemá v úmyslu být ani senátorem, protože prosazení prvků přímé demokracie a dalších programových priorit hnutí se mu jako jedinci v Senátu nemůže podařit. (iDNES.cz 2013a) Díky účasti Úsvitu v PS tak na svůj mandát senátora zhruba po roce rezignoval. (Denik.cz 2013)

Ideově-programový profil

Hnutí ANO bylo z hlediska svého programového vymezení dlouhou dobu obtížně definovatelné, protože žádné konkrétní teze zpočátku nenabízelo. Absence programových priorit a konkrétních programových bodů byla, vedle důrazného vymezování se vůči etablovaným stranám, často nahrazována tezí, že se jedná o hnutí, které integruje široké spektrum rozličných osobností s odlišnými pohledy na daná témata, přičemž není možné jednoznačně tvrdit, jak se hnutí jako celek ke konkrétním otázkám staví. ANO následně disponovalo velmi vágně formulovaným programem⁴⁹, který se velmi proměňoval, nicméně v tomto případě se jednalo o výsledek velmi dobře předpřipravené strategie. (Králiková – Šíma et al. 2014: 17) Andrej Babiš toto jednání hájil slovy, že hnutí svůj program pouze upravuje za pochodu, nicméně zároveň připouštěl, že i po předčasných volbách do PS 2013 bude svůj program i nadále modifikovat. (iDNES.cz 2013b)

Důraz byl kladen na využívání nikoliv letitých politických straníků, ale právě nestranických, respektive nepoliticky založených odborníků v daných oblastech. (Propagační materiál hnutí ANO 2013) Objevovaly se apely na základní morální principy a dobré úmysly. Ve stanovách ANO byly deklarovány čtyři klíčové hodnoty, kterými byly svoboda, solidarita a zodpovědnost k občanům, zdravý rozum a snaha hledat řešení, ale i rodina a soulad mezi generacemi. (Stanovy ANO 2015)

Hnutí spíše cílilo na širokospektrální problémy bez konkrétnějších hlubších návrhů řešení. (Anobudelip.cz 2013c) Sám Babiš navíc opakovaně prohlašoval, že chce stát řídit jako firmu, přičemž Českou republiku připodobňoval právě k zadlužené firmě s deseti miliony akcionáři, kteří by špatný management, tedy

⁴⁹ V literatuře se objevuje i pojem *fluidní program*. (Viz Králiková – Šíma et al. 2014: 17)

stávající politiky, okamžitě vyměnili. (Aktualne.cz 2012) Od něj jako od úspěšného podnikatele měla tato slova určitou míru legitimacy, nicméně zároveň vyvolala celou řadu i kritických reakcí. (Srov. Císař 2013) Opakovaně se tak i tímto způsobem prokazoval vysoký důraz na motiv změny, a také na vymezování se vůči dosavadním politickým reprezentantům a tradičním politickým stranám.

Podobně vágní odpovědi z hnutí přicházely v okamžiku, kdy byli jeho představitelé dotazováni na to, na jakém pólu stranického spektra se nachází. Andrej Babiš přiznal, že hnutí tuto otázku nemá ujasněnou. (IHNEC.cz 2012) Poté dokonce popíral dělení na levicí a pravici, ale upřednostňoval dělení na současné strany a na nové formace. (Babiš 2013) Tehdejší místopředsdkyně hnutí Věra Jourová připustila, že si myslí, že ANO je: „(...) *lehce pravý střed*.“ (Hyde park ČT24 2013) Andrej Babiš se o pár měsíců později vyjádřil tak, že se profilují dvě politické strany: jedna levicová, tedy ČSSD a druhá pravicová se sociálním cítěním, tedy ANO. (Echo24.cz 2014)⁵⁰

Úsvit se oproti ANO vyprofiloval podstatně jasněji. Hnutí se hlásilo k cíli posílit prvky přímé demokracie a osobní odpovědnosti podle koncepce Pavla Kohouta popsané v knize *Úsvit*. (Hnutiusvit.cz 2013a) Ve stanovách se definuje jako subjekt usilující o nutnou novelizaci Ústavy ČR, jejímž cílem by mělo být zastavení politického marasmu, a zároveň i posílení prvků přímé demokracie. Vedle toho si jako klíčové priority hnutí stanovovalo přímou volbu poslanců, starostů a hejtmanů, referenda a odvolatelnost politiků a zásadní ústavní změny⁵¹. (Stanovy Úsvit 2014: 1)

V samotném programu hnutí pak byla zřejmá rétorika vymezující se vůči etablovaným politickým stranám a dosavadním reprezentantům, přičemž důraz byl kladen na motiv změny a na očistění politického systému jako takového. (Úsvit program 2013) Mezi své další programové cíle řadilo odvolatelnost všech přímo volených politiků, zákaz souběhu funkce ministra vlády a poslance nebo senátora, ale i důsledné oddělení moci zákonodárné od moci výkonné. (Hnutiusvit.cz 2013b)

Při podrobné analýze volebních programů před volbami do PS 2013 si Otto Eibl (2014) všímá, že program ANO ani v jedné ze zkoumaných oblastí nenabízí nadpoloviční podíl pozičních témat⁵². Podle něj tak ANO „(...)“

⁵⁰ Ze strany předsedy hnutí se ale projevil jednoznačný názorový posun od původní ostré a radikální předvolební vymezující se rétoriky vůči všem konkurentům k opatrnému zařazení se do onoho původně tolik kritizovaného konvenčního politického spektra.

⁵¹ Šlo o ústavní brzdu bránící dalšímu neopodstatněnému zadlužování státu s cílem vyrovnaných státních rozpočtů s legislativou podle švýcarského vzoru a oddělení moci zákonodárné od moci výkonné posílením role přímo voleného prezidenta a zároveň referendem odvolatelného prezidenta na úroveň kompetencí dnešního premiéra. (Stanovy Úsvit 2014: 1)

⁵² Autoři upozorňují, že podíl pozičních výroků roste s výčtem konkrétních opatření, která vedou k naplnění vymezených cílů. Naopak čím obecněji je program formulován, tím se zvyšuje pravděpodobnost obsahu valenčních výroků. Neplatí však, že subjekty s vyšší mírou valenčních výroků neměly voličům co nabídnout, jen se vyhnuly pregnantnější specifikaci toho, kterak chtějí svých cílů dosáhnout. (Viz Eibl 2014: 31)

vsadilo ne na originalitu předkládaného programu, ale na komunikaci kompetencí k dobré správě věcí veřejných.“ (Eibl 2014: 31) Poměr valenčních a pozičních výroků bez ohledu na téma byl u ANO 65 ku 35, v případě Úsvitu byla situace odlišná – převažovaly poziční výroky nad valenčními v poměru 60 ku 40. (Ibid.)

Tabulka č. 5: Zastoupení jednotlivých tematických oblastí v programech vybraných politických stran⁵³

	ANO	ČSSD	KDU-ČSL	KSČM	ODS	SZ	TOP 09	Úsvit
Zahraníční politika	6,5	6	4,5	6,7	9,5	5,8	5,7	0,4
Svoboda a demokracie	2,5	3,6	2,4	7,5	5,8	10,5	8,1	7,6
Politický systém a efektivita státu	10,8	6,1	12,1	7,5	10,9	8,9	12,7	10,7
Ekonomika	32,7	41,4	30,3	29,8	28,9	28,4	26,5	31,7
Sociální systém	26,1	29,3	25,5	29,3	22,6	26,9	32,6	25,8
Společenské uspořádání	15	9,2	19,4	14,2	13,8	14,7	11,3	21,1
Profesní skupiny	6,2	4,5	5,7	4,8	8,6	4,5	3,2	2,8

Eibl 2014: 29

Reprezentace témat v programech nových stran před volbami do PS v roce 2013 (tabulka č. 5) se až na výjimky tolik nelišila od etablovaných subjektů. V případě ANO byl patrný nejvyšší důraz na ekonomickou oblast, nejnižší pozornost pak byla věnována problematice svobody a demokracie. Úsvit nejvíce cílil také na ekonomiku, dokonce téměř shodným zastoupením jako ANO, ovšem nejmenší pozornost věnoval zahraniční politice, a to dokonce nejméně ze všech analyzovaných stran.

Hnutí Úsvit se ale postupně začalo profilovat antiislámsky až xenofobně. Jeho představitelé spolu s ODS společně vystoupili na akci iniciativy *Islám v ČR nechceme*. (CT24.cz 2015c) Předseda hnutí Okamura později vyzval občany například k tomu, aby venčili prasata kolem mešit a nekupovali nic, co prodávají muslimové. (Lidovky.cz 2015) Navzdory tomu, že sám sebe neoznačoval za xenofoba, pronášel ostré výroky namířené proti cizincům v ČR nebo proti Romům (Aktualne.cz 2015b), čehož si všimla zejména média.

Souhrnně pak lze podle tabulky č. 6 pozorovat, že ANO i Úsvit deklarovaly společné hlavní téma vymezení se vůči dosavadním elitám, čímž podtrhovaly svůj obraz nových a establishment kritizujících subjektů. S tím souvisela tematika odsuzování korupce, která však v případě ANO zaznívala hlasitěji. To ovšem neznamená, že by se na ni Úsvit nezaměřoval také. V jeho případě však později převládly silné antiimigrantské postoje a vymezení se vůči etnickým

⁵³ Data představují sloupcová procenta.

menšinám. ANO svůj mix témat s odkazem na podnikatelskou úspěšnost svého předsedy, který deklaroval snahu stát řídit jako firmu, rozšiřovalo o problematiku daňového zatížení v kontextu veřejných služeb. Této tematice se Úsvit intenzivněji nevěnoval.

Tabulka č. 6: **Nejdůležitější témata podle CHES 2014**

	Téma č. 1	Téma č. 2	Téma č. 3
ANO	vymezení se vůči elitám	korupce	veřejné služby vs. daně
Úsvit	vymezení se vůči elitám	imigrace	etnické menšiny

CHES 2014

Co do komparace na základě výsledků CHES 2014 s ostatními stranami byl zřejmý jasný trend: ANO se v mnoha zásadních otázkách v souladu se svou středovou orientací jasně nevyhraňovalo na jednu nebo druhou stranu, byly však otázky, kde mu experti jasnou pozici přiřkli. Naproti tomu Úsvit se dle dotázaných stavěl k celé řadě otázek o mnoho radikálněji.

Jak ukazuje tabulka č. 7, ve vztahu k evropské integraci⁵⁴ má dle expertního dotazování ANO obecně více proevropský postoj, na rozdíl od Úsvitu, který se jeví více euroskepticky. V dílčích otázkách týkajících se významu EU v postoji stran a nesouhlasu s EU se však hodnocení vzájemně přiblížilo. Naopak v postoji k výhodnosti členství ČR v EU je podle expertů jasná odlišnost – v souladu s euroskeptickým postojem Úsvitu je zřejmý spíše negativní apel, na druhou stranu ANO je hodnoceno jako subjekt, který spíše vidí z členství EU výhody, a řadí se tak k nejvíce eurooptimistickým formacím.

Tabulka č. 7: **Obecné otázky k evropské integraci**

	ČSSD	ODS	KSČM	KDU- ČSL	SZ	TOP 09	ANO	Úsvit	Svobodní
Postoj k EU	6,07 (0,46)	2,87 (1,13)	2,73 (1,03)	6,50 (0,65)	6,57 (0,51)	6,67 (0,62)	5,20 (0,86)	2,27 (1,10)	1,33 (1,29)
Význam EU	5,73 (2,02)	6,67 (2,38)	4,33 (1,72)	6,40 (1,84)	6,67 (2,23)	6,64 (1,55)	4,20 (2,37)	4,07 (2,40)	7,67 (2,85)
Nesouhlas s EU	2,92 (2,22)	3,62 (2,18)	3,23 (2,35)	1,38 (0,77)	2,15 (2,19)	1,46 (1,13)	3,00 (2,56)	2,42 (2,50)	0,75 (0,97)
Přínos členství v EU	1,00 (0,00)	2,20 (0,68)	2,47 (0,52)	1,00 (0,00)	1,00 (0,00)	1,00 (0,00)	1,20 (0,41)	2,50 (0,65)	2,87 (0,52)

CHES 2014

⁵⁴ Pozice konkrétních českých subjektů k daným otázkám týkajících se EU srov. v kontextu zjištění Lukáše Novotného (2016).

Podobná situace nastává v analýze konkrétních otázek vztahujících se k problematice evropské integrace jako celku. (Tabulka č. 8) Rozdíl mezi ANO a Úsvitem je patrný ve všech zkoumaných aspektech. ANO má tendenci pohybovat se na středové pozici, případně proevropsky – například jako tomu je v otázkách soudržnosti a regionální politiky EU, případně unijního vnitřního trhu. Úsvit je ve všech otázkách vychýlen na opačnou stranu, nejkritičtěji je hodnocen v ohledu k pravomocím EP, vstupu Turecka do EU a k pravomoci EU vůči členským zemím v otázce hospodářské a rozpočtové politiky.

Tabulka č. 8: **Otázky ke konkrétní politice EU**

	ČSSD	ODS	KSČM	KDU- ČSL	SZ	TOP 09	ANO	Úsvit	Svobodní
Pravomoci EP	5,42 (0,79)	2,58 (0,79)	4,00 (1,48)	5,75 (1,14)	5,91 (1,14)	5,67 (0,98)	4,58 (0,79)	2,56 (1,51)	1,33 (0,89)
Vnitřní trh EU	5,38 (1,04)	6,15 (0,90)	2,69 (1,03)	6,08 (1,04)	5,46 (1,20)	6,62 (0,65)	5,92 (1,04)	3,50 (1,51)	5,17 (1,80)
Soudržnost a regionální politika EU	6,43 (0,65)	4,00 (1,57)	5,50 (1,00)	6,36 (0,74)	5,92 (0,95)	6,08 (0,79)	6,08 (0,86)	3,82 (1,40)	2,25 (1,36)
Zahraniční a bezpečnostní politika EU	5,64 (1,01)	3,00 (1,24)	2,50 (1,16)	6,00 (0,95)	5,71 (1,20)	6,31 (0,95)	5,18 (0,87)	2,63 (1,30)	1,46 (0,97)
Vstup Turecka do EU	4,17 (1,03)	4,33 (1,87)	3,29 (0,76)	2,50 (0,67)	5,00 (1,32)	3,58 (1,31)	4,00 (0,58)	1,57 (0,79)	3,13 (1,46)
EU a rozpočet členských zemí	5,21 (0,89)	1,93 (0,83)	2,38 (1,12)	5,38 (1,33)	5,54 (1,05)	5,23 (0,83)	4,38 (0,87)	1,90 (1,20)	1,31 (0,85)

CHES 2014

Z hlediska komparace ideologických otázek (tabulka č. 9) je patrné, že ANO figuruje okolo středu, zatímco Úsvit je orientován výrazně pravicověji – dokonce se těší úplně nejmenšímu skóre v ohledu důležitosti ekonomických témat. V tomto tématu se ANO blíží postoji ČSSD, podobně jako v tématu demokratických svobody a práv v postoji strany, ale i významu liberálních vs. tradičních otázek. Není v tomto ohledu vnímáno nijak nestandardně a odlišně než jako jiný tradiční či etablovaný český politický subjekt.

V oblasti rozměru politiky (tabulka č. 10) se ANO a Úsvit výrazněji odlišují v otázkách postoje k občanským svobodám vs. právo a pořádek, a také v postoji ke společenskému životnímu stylu. Úsvit je v tomto ohledu vnímán jako mnohem radikálnější co do přísných opatření v boji proti zločinu, a také se ve srovnání s Babišovým ANO profiluje silně antiliberálně, ANO naopak zaujímá spíše proliberální postoj.

Tabulka č. 9: **Ideologické otázky**

	ČSSD	ODS	KSČM	KDU- ČSL	SZ	TOP 09	ANO	Úsvit	Svo- bodní
Celkový ideologický postoj	3,14 (0,86)	8,00 (0,88)	1,07 (1,00)	5,93 (0,83)	3,86 (1,17)	7,21 (0,80)	5,79 (0,80)	7,69 (2,36)	8,71 (1,20)
Ideologický postoj k ekonomickým otázkám	2,71 (0,99)	8,14 (0,86)	1,00 (0,96)	5,57 (0,94)	3,71 (1,49)	7,86 (0,77)	6,36 (1,22)	5,33 (2,06)	9,23 (1,09)
Význam ekonomických otázek	7,86 (1,41)	7,86 (1,41)	7,29 (1,77)	6,21 (1,58)	4,86 (1,66)	7,71 (1,82)	7,64 (1,91)	4,00 (1,52)	6,93 (1,98)
Demokratické svobody a práva v postoji strany	4,43 (1,74)	6,00 (1,71)	6,57 (2,50)	7,64 (1,15)	1,29 (1,07)	5,50 (2,35)	4,45 (1,29)	7,71 (1,77)	4,86 (2,54)
Význam liberálních vs. tradičních otázek	3,14 (1,56)	5,21 (2,22)	3,62 (2,18)	7,21 (1,58)	7,71 (1,38)	4,57 (2,31)	2,79 (1,58)	6,23 (2,13)	6,29 (2,16)

CHES 2014

Další vysoké názorové pnutí mezi těmito subjekty panuje v otázkách imigrační politiky a přistěhovalectví, postoje k etnickým menšinám a k nacionalismu. To není v rozporu s výše nastíněnými tezemi o programovém směřování obou subjektů. Naopak vyšší míru shody, případně nevyhraněnosti, lze spatřovat v celé řadě položených otázek, respektive zohledněných témat. ANO se pohybuje u mnoha oblastí kolem středových hodnot.

Výjimkou potom může být například již zmiňovaná otázka vztahující se k problematice postoje ke společenskému životnímu stylu. Podobné postoje ANO a Úsvit vykazují v pohledu na státní zásahy do ekonomiky nebo na náboženské principy v politice, případně na postoj k životnímu prostředí.

Naprostou klíčovou je potom zásadní rozdílnost obou zkoumaných subjektů v kontextu, který CHES nazývá jako významné prvky. (Tabulka č. 11) Tím se rozumí anti-establishment výroky a apely namířené vůči korupci. Je patrné, že obě formace jsou oproti zbytku stranického spektra silně vychýleny směrem k vysoké důležitosti těchto témat.

Tabulka 10: **Rozměr politiky**

	ČSSD	ODS	KSČM	KDU- ČSL	SZ	TOP 09	ANO	Úsvit	Svobodní
Postoj k zlepšení veřejných služeb vs. snižování daní	2,64 (1,03)	8,18 (1,08)	1,09 (0,83)	4,90 (0,88)	4,50 (1,35)	7,91 (0,83)	5,91 (1,04)	4,00 (0,87)	9,50 (0,71)
Postoj k deregulaci	3,83 (1,64)	7,50 (2,11)	2,08 (2,71)	4,83 (1,19)	4,27 (1,95)	7,25 (1,71)	6,30 (1,16)	4,43 (0,98)	9,36 (1,29)
Postoj k přerozdělování	2,85 (1,07)	7,92 (0,90)	0,85 (0,99)	4,92 (1,16)	4,09 (1,58)	7,62 (1,04)	5,62 (1,04)	4,00 (1,32)	9,00 (1,48)
Postoj ke státním zásahům do ekonomiky	2,85 (0,99)	7,92 (1,24)	0,62 (0,96)	4,77 (0,73)	3,83 (1,47)	7,69 (1,11)	5,92 (1,08)	5,50 (1,72)	9,50 (1,17)
Postoj k občanským svobodám vs. právo a pořádek	4,83 (2,08)	5,08 (2,02)	7,00 (2,14)	7,33 (1,07)	2,25 (2,80)	4,08 (2,61)	4,83 (1,95)	8,58 (2,31)	3,30 (2,45)
Postoj ke společenskému životnímu stylu	3,31 (1,38)	5,50 (1,98)	5,69 (2,21)	8,15 (1,28)	1,46 (1,51)	4,38 (2,72)	3,85 (1,21)	8,18 (1,25)	4,70 (3,37)
Postoj k úloze náboženských principů v politice	2,77 (1,48)	5,23 (1,83)	0,46 (0,66)	9,15 (1,07)	2,08 (1,44)	6,77 (1,74)	4,00 (1,56)	3,17 (2,04)	3,50 (1,72)
Postoj k imigrační politice	4,33 (2,06)	7,88 (1,36)	6,67 (2,45)	7,00 (1,51)	1,33 (1,32)	5,00 (1,60)	5,86 (1,07)	9,40 (1,90)	7,63 (1,92)
Postoj k integraci přistěhovalců a žadatelů o azyl	4,25 (1,36)	7,42 (1,51)	6,80 (2,04)	7,73 (1,42)	1,27 (1,42)	6,00 (1,79)	5,00 (1,00)	9,67 (0,49)	7,73 (2,20)
Postoj k urbánním vs. rurálním zájmům	4,92 (0,51)	3,42 (1,24)	6,08 (1,38)	8,00 (1,28)	2,92 (2,19)	3,33 (1,78)	4,17 (1,34)	6,43 (1,13)	3,25 (1,83)
Postoj k životnímu prostředí	5,69 (1,18)	7,54 (1,39)	6,92 (1,78)	4,58 (0,90)	0,85 (1,28)	6,25 (1,22)	6,42 (1,38)	6,56 (1,94)	8,18 (1,66)
Postoj k decentralizaci	4,50 (0,80)	6,36 (1,63)	6,30 (1,89)	3,82 (1,17)	3,10 (1,66)	4,00 (1,10)	5,22 (0,44)	4,17 (1,60)	4,89 (2,42)
Postoj k mezinárodním bezpečnostním a mírovým misím	4,58 (0,67)	2,42 (1,56)	8,42 (2,54)	3,00 (1,48)	4,82 (1,54)	2,25 (1,76)	4,44 (1,24)	6,70 (2,26)	5,11 (1,17)
Postoj k etnickým menšinám	4,69 (1,11)	6,67 (2,19)	6,18 (1,94)	5,75 (1,96)	1,62 (1,39)	4,75 (1,60)	5,00 (0,82)	9,62 (0,87)	6,83 (2,62)
Postoj k nacionalismu	5,08 (1,32)	7,46 (1,20)	7,62 (1,39)	5,08 (2,10)	1,92 (2,43)	3,77 (1,69)	4,82 (0,75)	9,23 (0,93)	7,67 (2,31)

CHES 2014

Tabulka č. 11: Významné prvky

	ČSSD	ODS	KSČM	KDU- ČSL	SZ	TOP 09	ANO	Úsvit	Svobodní
Anti-establishment a anti-elitní rétorika	1,50 (1,51)	2,15 (2,30)	5,69 (2,75)	2,46 (2,26)	5,85 (1,52)	1,92 (2,06)	7,77 (2,39)	9,46 (0,97)	7,00 (2,24)
Význam snižování politické korupce	5,23 (1,74)	3,15 (2,38)	5,46 (1,56)	5,54 (2,44)	7,00 (2,13)	5,08 (2,50)	8,54 (1,45)	8,62 (1,39)	6,00 (1,56)

CHES 2014

Charakteristické projevy novosti

Hnutí ANO prokazatelně disponovalo nízkou mírou ideologické motivace. Obsah základních sdělení primárně vycházel ze zjištěných názorů veřejnosti, a to prostřednictvím realizovaných benchmarků a focus groups. (Viz Králíková – Šíma et al. 2014) Díky tomu se hnutí dokázalo v mnoha otázkách jasněji nevyhranit. Může jít například o problematiku imigrační politiky, multikulturalismu, bezpečnostních otázek či etnických menšin.

Zpočátku velmi neukotvený (a úplně původně téměř neexistující) program, který se posléze transformoval v konkrétnější programové teze, se nedal z hlediska levo-pravé orientace jednoznačně identifikovat. Navzdory tomu hnutí sebevědomě vstoupilo do oblasti politického spektra, která bylo reprezentována jinými, již etablovanými politickými stranami, vůči nimž se pak důrazně vymezovalo.

ANO optikou Sikkova přístupu neaspirovalo na to být zachráncem ideologie, ale chtělo bojovat na již obsazeném ideologickém území, a to za využití jak silného lídra, tak i strategicky a marketingově orientovaných zbraní. Obraz subjektu byl vystavěn na neokoukanosti, jasnosti předkládaných řešení⁵⁵ a motivu změny. Důležitou roli hráli odborníci, kteří měli za cíl podnitit potřebu vnést do celostátní politiky erudovanost, stejně tak byly podstatné i známé osobnosti, které zase plnily spíše popularizační roli.

Z hlediska personální stránky byl však nejdůležitější postavou zakladatel a lídr hnutí Andrej Babiš, který se stal hlavní tváří projektu⁵⁶. Stylizoval se do

⁵⁵ Ilustrací je například častokrát zmiňovaný slogan: „Prostě to zařídíme!“ nebo „Nejsme jako politici, makáme!“ Ústřední heslo kampaně znělo „Aby tu chtěly žít i naše děti.“ (Např. Králíková – Šíma et al. 2014: 43) Parlament pak byl pro předsedu ANO ekvivalentem „žvanírny“. (Blesk 2014)

⁵⁶ Díky Andreji Babišovi hnutí disponovalo největším finančním zázemím ze všech ve volbách do PS 2013 kandidujících subjektů. I proto si subjekt mohl dovolit utratit za reklamu a nákup médií více než ostatní (*outspend*) a najmout špičkové české, slovenské i americké odborníky. Oproti tomu Úsvit disponoval jen velmi omezeným rozpočtem, a i přesto, že kampaň takticky postavil zejména na svém lídrovi, musel využívat levnějších komunikačních kanálů a jeho kampaň byla celkově v porovnání s ANO podstatně skromnější. (Králíková – Šíma et al. 2014: 16, 17)

podoby nepolitika, běžného občana, kterému vadí nepořádek, korupce a nešvary způsobené dosud na moci participujícími stranami. Sám Babiš se vyjadřoval tak, že do politiky nevstupuje pro peníze, ale jako bohatý podnikatel se zájmem pro dobro země. (Např. Aktualne.cz 2012)

Hlavní nabídka směřovala na voliče, kteří byli zklamáni dosavadním působením etablovaných subjektů, podobně i těm, kteří hledali alternativu či změnu – a přesně to výrazně apoliticky profilující se ANO proklamovalo. Na základě shrnutí dostupných vlastností tento subjekt nejlépe odpovídá kategorii *projekt novosti*.

Ani Úsvit nelze označit za subjekt ideologicky motivovaný, je tedy zařaditelný do pásma subjektů s nízkou mírou ideologické motivace. Podobně jako u ANO je možné i v tomto případě detekovat silné vymezení se vůči korupci a elitám. Tím by se Úsvit při uvažování specifické role lídra-zakladatele Tomia Okamury blížil taktéž kategorii *projekt novosti*.

Hanley (2011: 127) s odkazem na Sikka (2009, 2012) podotýká, že právě témata boje proti korupci, přímé demokracie, reformy a obnovy byla a jsou klasickými stavebními kameny stran projektu novosti patrné nejen v Pobaltí, ale i jinde ve střední a východní Evropě. Českým příkladem jsou VV, přičemž podobnosti mezi VV a Úsvitem existují.

V českém prostředí také dosud nikdo neuchopil téma přímé demokracie⁵⁷ tak, aby z něj učinil vlajkové téma, které by dokonce inkorporoval do názvu subjektu⁵⁸. Toto téma není svázáno nikterak ideologicky, což v zásadě koresponduje s výše představenou tezí o tom, že Úsvit se jako celek ideologicky nikterak nevymezuje. Důležité jsou však i ambice lídra Tomia Okamury, který, jak se ukázalo, nestál o přijímání nových členů do hnutí, což bylo jednou z příčin vnitřního rozkolu subjektu. To ale potvrdilo, že role Okamury v hnutí nebyla natolik silná, aby dokázal tomuto tlaku odolat. Ve srovnání s Andrejem Babišem se v případě Okamury tedy jednalo o nesrovnatelně nižší míru stranické autority.

Úsvit ale do jisté míry nicméně splnil i další charakteristiku, která se u tohoto typu subjektů může projevit. V jeho programových a politických krocích se začal prakticky zcela volně formovat vlastní mix idejí, který byl do jisté míry determinován právě nemožností jakkoliv prosadit natolik radikální změnu Ústavy a platné legislativy k tomu, aby zde byla realizována přímá

⁵⁷ Bez ohledu na faktickou správnost tohoto pojmu. Úsvit původně sliboval zejména posílení prvků přímé demokracie i prostřednictvím zavedení přímé volby poslanců, hejtmanů a starostů. To je ale stále reálně aktem demokracie nikoliv přímé, ale zastupitelské. (Srov. např. Balík 2009: 96)

⁵⁸ Jistým předznamenáním byly VV, které s tématem přímé demokracie sice pracovaly, ale odlišným způsobem než Úsvit. VV se deklarovaly jako strana přímé demokracie, to dokonce používaly jako svůj přídomek, avšak přímo v názvu samotném s tím explicitně nepracovaly. Logo bylo stylizováno do čtverce zaškrtnutého takzvanou „fajfkou“. Naopak referenda VV využívaly dovnitř strany, viz úvodní část textu k voličským přesunům ve volbách do PS 2010 a 2013.

demokracie a všeobecné referendum přesně v takovém rozsahu, jak to Úsvit požadoval.

Hnutí ve svých programových tezích a prohlášeních mířilo vedle apelu na změnu k prosazování prvků přímé demokracie i k antiimigrantským postojům. Přestože se nejednalo o čistě extremistickou formaci, rétorika založená na těchto apelech byla ve výrocích jeho čelních představitelů, zejména předsedy hnutí Tomia Okamury, více než zřejmá.

I přes tuto jistou problematičnost uchopení lze Úsvit kategorizovat do Sikkovy skupiny *stran mluvčích* – a to s výhradou. Subjekt pod tlakem svého dalšího vývoje až do pozdějšího rozštěpení fakticky osciloval⁵⁹ mezi *projektem novosti* a *stranou mluvčích*, nicméně minimálně v okamžiku svého vzniku a účasti ve volbách díky silnému důrazu na přímou demokracii reprezentoval téma v rámci českých politických stran spíše opomíjené. To lze chápat jako určující rozdíl mezi ANO a Úsvitem, pro který je Úsvit kategorizován jak příklad *strany mluvčích*.

Přestože dle konceptu tento typ politické strany zmizí z politické scény až tehdy, podaří-li se mu reprezentované ideje začlenit do politické agendy, Úsvit v této podobě nicméně zmizel předčasně, respektive se rozštěpil a ve stávající podobě již dnes neexistuje, a to díky vlastním vnitřním sporům. I to je nutno při posuzování charakteru novosti zohlednit.

Prostřednictvím populárního předsedy byla komunikována i další témata, která apelovala na proměnu systému jako celku a na motiv změny. Jedním z velmi diskutovaných směrů bylo i ostré vymezení se vůči nepřizpůsobivým a cizincům, které mělo dle některých ohlasů nádech jasně xenofobního smýšlení. Přestože předseda a Úsvit toto nařčení jako celek odmítl, svědčí to o skutečnosti, že se neprofiloval výlučně jako subjekt na bázi *single-issue party*. Také se ale nejednalo o extremistický subjekt v pravém slova smyslu.

Tyto *strany mluvčích* ale zpravidla v českém prostředí obecně představují spíše slabý prvek se sestupnou tendencí. (Hanley 2011: 126) To do jisté míry potvrdil i Úsvit, který prošel zcela viditelnou krizí hlubšího charakteru a dnes již existuje ve zcela odlišné podobě⁶⁰.

⁵⁹ Tím lze poukázat na úskalí předdefinovaných kategorií Sikkova konceptu – problematické případy, jako je Úsvit, mohou být v určitých fázích svého vývoje rozkročeny mezi dvě kategorie. Během času totiž může docházet k proměnám daného subjektu do té míry, že přestane odpovídat jedné kategorii a bude lépe odpovídat kategorii jiné. Zároveň je tím podtržena i problematičnost některých českých případů. Seán Hanley k tomuto problému říká: „Pokud ne většina, pak tedy mnoho „nových“ stran v České republice směřuje prvky apelu čtyř ideálních typů nových stran a v některých případech se tyto prvky překrývají. V některých případech lze říci, že strany během svého vývoje přecházejí od jednoho typu apelu k druhému.“ (2011: 127) To lze vnímat jako důkaz vysoké míry dynamičnosti, ale případně i neukotvenosti některých projektů.

⁶⁰ Změna, kterou Úsvit procházel, byla nikoliv skoková, ale kontinuální, a vyvrcholila v létě 2015 rebrandingem a faktickým rozpadem Úsvitu přímé demokracie. Téma organizační a personální proměny šlo ruku v ruce současně i s ideologickým posunem k vyššímu akcentu na antiimigrační a xenofobní rétoriku. Text si neklade za cíl se tímto posunem explicitně zabývat, jelikož jde tematicky za stanovený rámec vytyčených otázek, ale zároveň ho vnímá jako výzvu pro další výzkum, a to ať už na bázi případové či komparativní studie.

Oba analyzované subjekty je možné včlenit do Sikkovy typologie, a to v návaznosti na výzkum Seána Hanleyho. (Tabulka č. 12) Z přehledu je patrné, že každá z kategorií své konkrétní případy v rámci českého stranického systému nalezne, z tohoto pohledu nejsou ANO ani Úsvit nikterak neobvyklé. Relativně konvenčně vyhlížející je i zastoupení jednotlivých témat v programech zkoumaných hnutí oproti již etablovaným subjektům.

Tabulka č. 12: Politické apely vybraných "nových" českých stran v letech 1996 – 2013

		Zaujímá strana místo již získané etablovanou stranou?	
		ano	ne
Ideologická motivace	silná	očišťovatelé US-DEU TOP 09 SNK-ED (2006)	proroci SZ republikánské odštěpky DSSS Suverenita
	slabá	projekt „novosti“ VV SPOZ SNK (2002) ANO 2011	mluvčí DŽJ moravští regionalisté <i>Úsvit přímé demokracie (2013)</i>

Vlastní doplnění dle Hanley 2011: 125⁶¹

To, čím se ale odlišují od ostatních stran, je právě jejich velmi ostrá rétorika proti establishmentu a elitám, stejně tak jako vysoký důraz na snižování politické korupce. V tomto směru analyzovaná hnutí dle expertních průzkumů vysoce převyšovala všechny ostatní politické subjekty. Tím se potvrzuje skutečnost, že i díky tomuto apelu subjekty vystihly poptávku voličů po změně, která oba subjekty v konečném důsledku vynesla až do PS.

Přestože oba subjekty sázely na svou novost a neokoukanost, každý z nich volil naprosto odlišnou cestu, která získat své voliče. Lze ale spatřovat témata, k nimž subjekty nezaujímaly žádný konkrétnější postoj. V případě ANO byla neatraktivita témat jako imigrace nebo etnické menšiny. Úsvit byl ve svých postojích k těmto otázkám mnohem vyhraněnější.

Vnitřní spory se subjektům také nevyhnuly, ale poradily si s nimi rozdílně. V ANO díky stylu řízení Andrejem Babišem jakožto silného lídra neměly na fungování zásadnější dopady. Podobně hnutí razantněji nezasáhly spekulace okolo angažmá Andreje Babiše u StB, ani jeho potenciální střet zájmů. Úsvit

⁶¹ Seán Hanley se ve svém textu zabývá dynamikou utváření nových politických stran v ČR v letech 1996 – 2010., přičemž mimo jiné blíže pojednává také o vývojových vzorcích nových stran a zařazuje je do příslušného rámce. Do příslušného schématu typologizuje subjekty Unie svobody – Demokratická unie (US-DEU), TOP 09, Sdružení nezávislých kandidátů – Evropská demokracie (SNK-ED), Strana zelených (SZ), Dělnická strana sociální spravedlnosti (DSSS), Suverenita – Strana zdravého rozumu (Suverenita), Věci veřejné (VV), Strana Práv Občanů ZEMANOVCE (SPOZ), Sdružení nezávislých kandidátů (SNK) a Důchodci za životní jistoty (DŽJ).

však doplatil na vnitrostranické problémy, které následně vedly k rozpadu tohoto subjektu. Tomu nezabránil ani sám předseda Tomio Okamura.

Závěr

Hnutí ANO a Úsvit přímé demokracie byla v rovině chronologické, programové a personální zasazena do Sikkova konceptu novosti. Je více než zřejmé, že právě apely na změnu, silní lídři, antistranická rétorika, kritika establishmentu a programová nabídka byly faktory, které lze označit za hlavní pilíře úspěchu těchto hnutí.

Jak u Andreje Babiše, tak u Tomia Okamury lze spatřit jsou míru liknavosti, a to zejména v kontextu začátků obou těchto nových subjektů. V obou případech byla patrná návaznost na předchozí aktivity, ať už kolektivní (ANO), aneb spíše individuální (Úsvit). Oba lídři byli ale natolik specifickými osobnostmi, že se jim úspěšně podařilo se svými subjekty splynout a v zásadě se s nimi tak identifikovat.

Výrazným určujícím znakem pak bylo programové vymezení obou hnutí, které zčásti vykazovalo podobnosti, ve velké míře se však odlišovalo. To znamená, že každý ze subjektů přirozeně cílil na odlišný voličský segment. Programové vymezení pak bylo jedním z hlavních klíčů k popisu novosti daných subjektů, ale i k typologizaci do zvoleného rámce.

Sikkův koncept disponuje pro tento účel obrovskými přednostmi nejen ve své výstižnosti a relativní logické jednoduchosti, ale i v tom, kterak spojuje ideologickou motivaci aktérů s jejich vstupem na (ne)obsazené území. Na druhou stranu je nutné podotknout, že výzvou pro analytický rámec je cesta k hledání efektivnější precizace, a to zejména za účelem odlišení možného sporného zařazení některých jiných subjektů.

To ale ve výsledku nebyl případ hnutí ANO, nicméně Úsvit se vzhledem k dynamice událostí provázejících vnitřní vývoj i programovou orientaci co do svého charakteru notně proměnil. Problematičnost zasazení minimálně jednoho z případů do konceptu pak vede k legitimní otázce, zda v analýze nových stran nepracovat spíše s novostí jako s dynamickou proměnnou. Ta by na základě dílčích charakteristik měření mohla odhalit i menší nuance, čímž by bylo možné se efektivně vyvarovat sporných situací, a zároveň odhalit příslušné rozdíly, které mezi analyzovanými subjekty panují. Problém však nemusí spočívat pouze v limitech zvoleného přístupu, ale i v charakteristickém vývoji obtížně uchopitelného a neukotveného nového subjektu, který podléhá více či méně dramatickým proměnám.

Ostatně oba subjekty podléhají vývoji, ale naprosto odlišnému – ANO se zatím jeví jako relativně stabilní článek nejen v rámci českého stranického systému, ale i vnitřně, jelikož Andrej Babiš se v hnutí doposud těšil vysoké míře autority. Vedle toho Úsvit byl zevnitř rozklížen spory a celý projekt byl

díky odštěpení Okamurovy *Svobody a přímé demokracie* (SPD) ve své podstatě zásadním způsobem překalibrován.

Obě situace představují podstatný impuls pro hlubší výzkum. Je důležité podrobit důkladné analýze další fungování nové, a zároveň vládní strany. Vedle toho platí, že v českém prostředí lze historicky nalézt prvek odštěpeneckých formací, nicméně každý takový případ vzniká za specifických okolností, od nichž nelze svévolně abstrahovat.

Daniel Šárovec je interním doktorandem na Katedře politologie Institutu politologických studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy. Ve své disertační práci se zaměřuje na teoretické a praktické aspekty nástupu nových politických stran v České republice. Na toto téma publikuje i v odborných časopisech.

LITERATURA

- ABEDI, A., 2004: *Anti-Political Establishment Parties: A Comparative Analysis*. Routledge. 224 s.
- ARTER, D., 2013: When New Party X Has the „X Factor“: On Resilient Entrepreneurial Parties. *Party Politics OnlineFirst*: 1-12.
- BALÍK, S., 2009: *Komunální politika. Obce, aktéři a cíle místní politiky*. Grada. 256 s.
- BALÍK, S. et al., 2010: *Volby do Poslanecké sněmovny v roce 2010*. Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK). 288 s.
- BARNEA, S. – RAHAT, G., 2010: Out with the Old, in with the “New”: What Constitutes a New Party? *Party Politics* 17 (3): 303-320.
- BERRINGTON, H., 1979: Towards a Multi-Party Britain? *West European Politics* 2 (1): 29-52.
- BETZ, H. G., 1993: The New Politics of Resentment: Radical Right-Wing Populist Parties in Western Europe. *Comparative Politics* 25 (4): 413-427.
- BEYENS, S. – DESCHOUWER, K. – Van HAUTE, E. – VERTHÉ, T., 2015: Born Again, or Born Anew: Assessing the Newness of the Belgian Political Party New-Flemish Alliance (N-VA). *Party Politics OnlineFirst*: 1-11.
- BEYENS, S. – DESCHOUWER, K. – LUCARDIE, P., 2016: The Life and Death of New Political Parties in the Low Countries. *West European Politics* 39 (2): 257-277.
- BLÁHA, P. – MAŠKARINEC, P., 2014: For whom Bell Tolls: Grievance Theory and the Rise of New Political Parties in the 2010 and 2013 Czech Parliamentary Elections. *Sociológia* 46 (6): 706-731.
- BOLLEYER, N., 2011: New Party Organization in Western Europe: Of Party Hierarchies, Stratarchies and Federations. *Party Politics* 18 (3): 315-336.
- BÜRKLIN, W. P., 1982: The Grünen in West Germany: an Answer to Post-industrial Change. Presented at the Annual Meetings of the Midwest Political Science Association, Milwaukee, April 29-May 2.
- BÜRKLIN, W. P., 1985: The German Greens: The Post-Industrial Non-Established and the Party System. *International Political Science Review* 6 (4): 463-481.

- CABADA, L., 2014: Strany mezery v České republice a ve střední Evropě: náčrt možností a limitů. In: Kubát, M. – Lebeda, T. et al.: O komparativní politologii a současné české politice. Karolinum. s. 105-122.
- CABADA, L., 2016: Český stranický systém v roce 2016: personalizační tendence, populismus a anti-politické přístupy. *Politics in Central Europe* 12 (2S): 67-76.
- CONTI, N. – MEMOLI, V., 2015: The Emergence of a New Party in the Italian Party System: Rise and Fortunes of the Five Star Movement. *West European Politics* 38 (3): 516-534.
- DAALDER, H., 1992: A Crisis of Party? *Scandinavian Political Studies* 15 (4): 269-288.
- DEEGAN-KRAUSE, K. – HAUGHTON, T., 2015: Hurricane Season. Systems of Instability in Central and East European Party Politics. *East European Politics & Societies* 29 (1): 61-80.
- DEMKER, M., 2008: A New Era of Party Politics in a Globalised World: The Concept of the Virtue Parties. *Quality of Government Working Paper No. 2008: 20*. Gothenburg: The Quality of Government Institute.
- EIBL, O., 2014: Analýza volebních programů. In: Havlík, V. et al.: *Volby do Poslanecké sněmovny 2013*. Muni Press. s. 23-53.
- FRANKO, T. – NOVÁČKOVÁ, E. – ŠEDO, J., 2013: Nominace kandidátů, průběh a výsledky voleb. In: Šedo, J. et al.: *České prezidentské volby v roce 2013*. Centrum pro studium demokracie a kultury. s. 37-51.
- GYÁRFÁŠOVÁ, O. – KRIVÝ, V. – UČEŇ, P., 2005: Centrist Populism in Slovakia from the Perspective of Voters and Supporters. *Slovak Foreign Policy Affairs* 6 (1): 28-47.
- HANLEY, S., 2011: Dynamika utváření nových stran v České republice v letech 1996 – 2010: hledání možných příčin politického zemětřesení. *Sociologický časopis/ Czech Sociological Review* 47 (1): 115-136.
- HARMEL, R., 1985: On the Study of New Parties. *International Political Science Review* 6 (4): 403-418.
- HARMEL, R. – ROBERTSON, J. D., 1985: Formation and Success of New Parties: A Cross-National Analysis. *International Political Science Review* 6 (4): 501-523.
- HAVLÍK, V. – PINKOVÁ, A., 2012: Populisté, protestní strany, outsideři? Několik poznámek ke conceptualizaci populistických politických stran. *Rexter* 10 (2): 121-153.
- HAVLÍK, V. – VODA, P., 2016: The Rise of New Political Parties and Re-Alignment of Party Politics in the Czech Republic. *Acta Politologica* 8 (2): 119-144.
- HLOUŠEK, V., 2012: Věci veřejné: politické podnikání strany typu firmy. *Politologický časopis* 19 (4): 322-340.
- HUG, S., 2000: Studying the Electoral Success of New Political Parties. *A Methodological Note*. *Party Politics* 6 (2): 187-197.
- HUG, S., 2001: *Altering Party Systems: Strategic Behavior and the Emergence of New Political Parties in Western Democracies*. University of Michigan Press. 216 s.
- HUNTINGTON, S. P., 1968: *Political Order in Changing Societies*. Yale University Press. 488 s.
- CHARVÁT, J., 2014: The Czech Party System Change since 2010: From Fragile Stability to Stable Fragility. *Revista de Stiinte Politice/Revue des Sciences politiques* 41: 141-154.
- CHARVÁT, J. – JUST, P., 2016: *Krize politického stranictví a noví straniční aktéři v české politice*. Metropolitan University Prague Press. 118 s.
- CHYTILEK, R. – ŠEDO, J., 2007: Party System Stability and Territorial Patterns of Electoral Competition in the Czech Republic. In: Hloušek, V. – Chytilék, R., (eds.):

- Parliamentary Elections and Party Landscape in the Visegrád Group Countries. *Centrum pro studium demokracie a kultury*. s. 23-35.
- INGLEHART, R., 1977: *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles: Among Western Publics*. Princeton University Press. 482 s.
- JANDA, K., 1980: *Political Parties: A Cross-National Survey*. Free Press. 1019 s.
- JANKOWSKI, M. – SCHNEIDER, S. – TEPE, M., 2016: Ideological Alternative? Analyzing Alternative für Deutschland Candidates' Ideal Points via Black Box Scaling. *Party Politics OnlineFirst*: 1-13.
- JARMARA, T., 2011: TOP 09 a Věci veřejné v kontextu institucionalizace českých politických stran po roce 1989. *Politologická revue* 17 (1): 56-74.
- KEMP, D., 1975: Social Change and the Future of Political Parties. In: Maisel, L. S. – Sacks, P. M. (eds.): *The Future of Political Parties*. Sage. s. 124-164.
- KITSCHOLT, H. P., 1988: The Life Expectancy of Left-Libertarian Parties. Does Structural Transformation or Economic Decline Explain Party Innovation? A Response to Wilhelm P. Bürklin. *European Sociological Review* 4 (2): 155-160.
- KLÍMA, M., 1997: Volby a politické strany v moderních demokraciích. *Radix*. 276 s.
- KLÍMA, M., 2015: Od totality k defektní demokracii: privatizace a kolonizace politických stran netransparentním byznysem. *Sociologické nakladatelství*. 368 s.
- KOPEČEK, L. 2005: Politické strany a stranické systémy ve srovnávací teoretické perspektivě. In: Strmiska, M. et al.: *Politické strany moderní Evropy*. Portál. s. 9-54.
- KOPEČEK, L. – SVAČINOVÁ, P., 2015: Kdo rozhoduje v českých politických stranách? Vzestup nových politických podnikatelů ve srovnávací perspektivě. *Středoevropské politické studie* 17 (2): 178-211.
- KRALIKOVÁ, M. – ŠÍMA, P. et al., 2014: Volební kampaně 2013: strategie, osobnosti, rozpočty. Devět největších kampaní pod drobnohledem. *Český politický marketing, jak jste ho ještě nepoznali*. Barrister & Principal. 238 s.
- KUBÁT, M., 2003: Problém výzkumu politických stran a stranických systémů v zemích středovýchodní Evropy – několik poznámek. *Politologický časopis* 10 (3): 269-274.
- LINEK, L. (ed.), 2012: Voliči a volby 2010. *Sociologické nakladatelství (SLON) v koedici se Sociologickým ústavem AV ČR*. 255 s.
- LINEK, L. – LYONS, P., 2013: Dočasná stabilita?: volební podpora politických stran v České republice v letech 1990 – 2010. *Sociologické nakladatelství (SLON)*. 222 s.
- LINEK, L. – CHYTILEK, R. – EIBL, O., 2016: Obrana, akvizice, či nesoutěž? Jak se měnila podoba a intenzita soutěže mezi českými stranami v letech 2006 – 2014? *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 52 (5): 647-677.
- LIPSET, S. M. – ROKKAN, S., 1967: *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*. Free Press. 554 s.
- LITTON, K., 2013: Party Novelty: Conceptualization and Measurement of Party Change. *Party Politics OnlineFirst*: 1-14.
- LUCARDIE, P., 2000: Prophets, Purifiers and Prolocutors. Towards a Theory on the Emergence of New Parties. *Party Politics* 6 (2): 175-185.
- LUCARDIE, P. – VOERMAN, G., 1992: The Extreme Right in the Netherlands. The Centrists and their Radical Rivals. *European Journal of Political Research* 22 (1): 35-54.
- MUDDE, C., 1996: The Paradox of the Anti-Party Party. Insights from the Extreme Right. *Party Politics* 2 (2): 265-276.
- MÜLLER-ROMMEL, F., 1985: The Greens in Western Europe: Similar But Different. *International Political Science Review* 6 (4): 483-498.
- NOVOTNÝ, L., 2016: Sociologická reflexe evropské integrace. *Sociológia* 48 (2): 119-138.

- PANEBIANCO, A., 1988: *Political Parties: Organization and Power*. Cambridge University Press. 336 s.
- PEROTTINO, M., 2015: Expertiza v českých politických stranách: poznámky k teoretickému a praktickému rámci. *Acta Politologica* 7 (2): 119-132.
- PEROTTINO, M., 2016: The Disappearance of Politics, or Depolitization the Czech Way. *Sociální studia/Social Studies* 13 (1): 45-56.
- POLÁŠEK, M. – PEROTTINO, M. – NOVOTNÝ, V., 2014: Expertiza v politických stranách: téma a jeho teoretické uchopení. *Politologická revue* 22 (1): 147-166.
- RABUŠIC, L., 2000: Je česká společnost „postmaterialistická“? *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 36 (1): 3-21.
- ROCHON, T. R., 1982: Penetration and Renewal in the Dutch Party System. Presented at the Annual Meetings of the Midwest Political Science Association, Milwaukee, WI. April 29, May 2.
- ROCHON, T. R., 1985: Mobilizers and Challengers: Toward a Theory of New Party Success', *International Political Science Review* 6 (4): 419-439.
- SELZNICK, P., 1984: *Leadership in Administration. A Sociological Interpretation*. University of California Press. 162 s.
- SCHEDLER, A., 1996: Anti-Political-Establishment Parties. *Party Politics* 2 (3): 291-312.
- SIKK, A., 2005: How Unstable? Volatility and the Genuinely New Parties in Eastern Europe. *European Journal of Political Research* 391-412.
- SIKK, A., 2009: Parties and Populism. Working paper 2009-2. Centre for European Politics, Security & Integration. 1-15.
- SIKK, A., 2012: Newness as a Winning Formula for New Political Parties. *Party Politics* 18 (4): 465-486.
- SPÁČ, P., 2013: New Political Parties in the Czech Republic: Anti-Politics or Mainstream? In: Bútorová, Z. – Gyáfášová, O. – Mesežnikov, G. (eds.): *Alternative Politics? The Rise of New Political Parties in Central Europe*. Institute for Public Affairs. 229 s.
- STAUBER, J., 2015a: Organizační vývoj nových politických stran v České republice pohledem teorie institucionalizace. *Acta Politologica* 7 (2): 133-154.
- STAUBER, J., 2015b: Party Institutionalisation in the Czech Republic: Towards a New Measurement of the Theoretical Concept. *Středoevropské politické studie/Central European Political Studies Review* 17 (3-4): 249-275.
- ŠÁROVEC, D., 2016: Nové politické strany: novost, teoretické koncepty a možnosti jejich využití v ČR. *Politics in Central Europe* 12 (2S): 9-27.
- UČEŇ, P., 2007: Parties, Populism, and Anti-Establishment Politics in East Central Europe. *SAIS Review* 27 (1): 49-62.
- VAN BIEZEN, I. – RASHKOVA, E. R., 2012: Deterring New Party Entry? The Impact of State Regulation on the Permeability of Party Systems. *Party Politics* 20 (6): 890-903.
- WIATR, J. J., 2009: *Socjologia polityki. Europejska wyższa szkoła prawa i administracji*. 380 s.
- WILLEY, J., 1998: New Arrangements and the Success of New Parties in Old Democracies. *Political Studies* 46 (3): 651-668.
- ŽÚBOROVÁ, V., 2015: Newcomers in Politics. The Success of New Political Parties in the Slovak and Czech Republic after 2010. *Baltic Journal of Law & Politics* 8 (2): 91-111.

OSTATNÍ ZDROJE

- AGROFERT, 2015: AGROFERT, a.s. [online]. 2015 [cit. 2017-08-13]. Dostupné z: <<http://www.agrofert.cz/?cId=208>>.
- AKTUALNE.cz, 2011: Andrej Babiš – místopředseda vlády a ministr financí [online]. 8. 6. 2011 [cit. 2017-08-13]. Dostupné z: <<https://www.aktualne.cz/wiki/domaci/babis-andrej-agrofert/r~i:wiki:1417/>>.
- AKTUALNE.cz, 2012: Stát se musí řídit jako firma, tvrdí miliardář Babiš [online]. 27. 10. 2012 [cit. 2017-08-13]. Dostupné z: <<http://zpravy.aktualne.cz/domaci/stat-se-musi-ridit-jako-firma-tvrdi-miliardar-babis/r~i:article:760923/>>.
- AKTUALNE.cz, 2013: Okamura žádá o registraci hnutí Úsvit přímé demokracie [online]. 13. 5. 2013 [cit. 2017-08-13]. Dostupné z: <<http://zpravy.aktualne.cz/domaci/politika/okamura-zada-o-registraci-hnuti-usvit-prime-demokracie/r~i:article:779502/>>.
- AKTUALNE.cz, 2015a: Soumrak Úsvitu Tomia Okamury: Po roce ve Sněmovně přišel puč [online]. 10. 2. 2015 [cit. 2017-08-13]. Dostupné z: <<http://zpravy.aktualne.cz/domaci/politika/grafika-soumrak-usvitu-tomia-okamury/r~76180f04b12611e486b9002590604f2e/>>.
- AKTUALNE.cz, 2015b: Chodte venčit prasata kolem mešit, vyzývá Okamura [online]. 3. 1. 2015 [cit. 2017-08-13]. Dostupné z: <<http://zpravy.aktualne.cz/domaci/okamura-chodte-vencit-prasata-kolem-mesit-nekupujte-kebab/r~4cd0f8a4935811e4a7d8002590604f2e/>>.
- AKTUALNE.cz, 2016: Zákon o střetu zájmů, lex Babiš [online]. 2016 [cit. 2017-08-13]. Dostupné z: <<https://www.aktualne.cz/lex-babis/1~0b5b9a987b2b11e683920025900fea04/>>.
- ANOBUEDELIP.cz, 2013a: Historie | ANO, bude líp [online]. 2013 [cit. 2017-08-13]. Dostupné z: <<http://www.anobudelip.cz/cs/o-nas/historie/>>.
- ANOBUEDELIP.cz, 2013b: Starší dary | ANO, bude líp [online]. 2013 [cit. 2017-08-13]. Dostupné z: <<http://www.anobudelip.cz/cs/o-nas/financovani-ano/starsi-dary/>>.
- ANOBUEDELIP.cz, 2013c: Priority | ANO, bude líp [online]. 2013 [cit. 2017-08-13]. Dostupné z: <<http://www.anobudelip.cz/cs/o-nas/program/volby-2013/priority/>>.
- BABIŠ, A., 2013: Podporuje levici, proto volím pravici? – Andrej Babiš (blog.idnes .cz) [online]. 18. 10. 2013 [cit. 2017-08-13]. Dostupné z: <<http://andrejbabis.blog.idnes.cz/c/369510/Podporuje-levici-proto-volim-pravici.html>>.
- BLESK, 2014: Jsem tady z donucení. Blesk. 15. 3. 2014. Politika, s. 2.
- CASAL BÉRTOA, F., 2016: Database on WHO GOVERNS in Europe and beyond, PSGo. [cit. 2017-08-13]. Available at: whogoverns.eu.
- CESKATELEVIZE.cz, 2009: Den D – I. řada [online]. 2009 [cit. 2017-08-13]. Dostupné z: <<http://www.ceskatelevize.cz/porady/10206979350-den-d-i-rada/3651-investori/>>.
- CÍSAŘ, O., 2013: ANO, budeme zklamání! [online]. 7. 10. 2013 [cit. 2017-08-13]. Dostupné z: <<http://nazory.ihned.cz/c1-60973740-ano-budeme-zklamani>>.
- CT24.cz, 2013a: Za stát, nebo za Agrofert: Babišovi hrozí střet zájmů [online]. 31. 10. 2013 [cit. 2017-08-13]. Dostupné z: <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/domaci/248184-za-stat-nebo-za-agrofert-babisovi-hrozi-stret-zajmu/>>.
- CT24.cz, 2013b: Pachut' zůstává, reagoval Okamura na verdikt ÚS [online]. 10. 1. 2013 [cit. 2017-08-13]. Dostupné z:

- <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/domaci/1124302-pachut-zustava-reagoval-okamura-na-verdikt-us>>.
- CT24.cz, 2014: Babiše se zastal šéf frakce EP: Kritika za střet zájmu je nepodložená [online]. 31. 3. 2014 [cit. 2017-08-13]. Dostupné z: <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/1041081-babise-se-zastal-sef-fracke-ep-kritika-za-stret-zajmu-je-nepodlozena>>.
- CT24.cz, 2015a: Poslanci Úsvitu založí novou stranu. Je to likvidace hnutí, tvrdí Okamura [online]. 10. 2. 2015 [cit. 2017-08-13]. Dostupné z: <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/domaci/1501574-poslanci-usvitu-zalozi-novou-stranu-je-likvidace-hnuti-tvrdi-okamura>>.
- CT24.cz, 2015b: Puč dokonán dle Okamury, Úsvit odsouhlasil novou stranu [online]. 24. 2. 2015 [cit. 2017-08-13]. Dostupné z: <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/domaci/1506150-puc-dokonan-dle-okamury-usvit-odsouhlasil-novou-stranu>>.
- CT24.cz, 2015c: ODS si podala ruku s Úsvitem. Společně demonstrovaly proti islámu [online]. 16. 1. 2015 [cit. 2017-08-13]. Dostupné z: <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/domaci/298443-ods-si-podala-ruku-s-usvitem-spolecne-demonstrovaly-proti-islam>>.
- ČSÚ, 2010, 2012, 2013, 2016: ČSÚ – Volby.cz – Český statistický úřad [online]. 2010, 2012, 2013, 2016 [cit. 2017-08-13]. Dostupné z: <<http://www.volby.cz/>>.
- DENIK.cz, 2012: Okamura kandiduje na prezidenta, povzbudily ho senátní volby [online]. 20. 10. 2012 [cit. 2017-08-13]. Dostupné z: <http://www.denik.cz/z_do_mova/nove-zvoleny-senator-tomio-okamura-ma-ambice-stat-se-prezidentem-2012-1020.html>.
- DENIK.cz, 2013: Tomio Okamura: Neslibil jsem, že budu šest let senátorem [online]. 29. 10. 2013 [cit. 2017-08-13]. Dostupné z: <http://www.denik.cz/z_domova/okamura-neslibil-jsem-ze-budu-sest-let-senatorem-20131029.html>.
- DÖRING, H. – MANOW, P., 2016: Parliaments and Governments Database (ParlGov): Information on Parties, Elections and Cabinets in Modern Democracies. Development Version.
- E15.cz, 2014: Evropský parlament kritizuje Babiše za konflikt zájmů [online]. 24. 9. 2014 [cit. 2017-08-13]. Dostupné z: <<http://zpravy.e15.cz/domaci/politika/euoparlament-kritizuje-babise-za-konflikt-zajmu-1121393>>.
- ECHO24.cz, 2014: ANO je pravicová strana se sociálním cítěním, řekl Babiš [online]. 11. 10. 2014 [cit. 2017-08-13]. Dostupné z: <<http://echo24.cz/a/w6Ux7/ano-je-pravicova-strana-se-socialnim-citenim-rekl-babis>>.
- FORBES.com, 2015: Gallery: #737 Billionaires Andrej Babis – Forbes.com [online]. 2015 [cit. 2017-08-13]. Dostupné z: <<http://www.forbes.com/billionaires/gallery/andrej-babis>>.
- FOREIGN POLICY, 2015: Now the Czechs Have an Oligarch Problem, Too [online]. 10. 4. 2015 [cit. 2017-08-13]. Dostupné z: <<http://foreignpolicy.com/2015/04/10/now-the-czechs-have-an-oligarch-problem-too-andrej-babis/>>.
- GREGOR, K., 2013: Babiš sebral nejvíc hlasů ODS, Okamura Věcem veřejným [online]. 29. 10. 2013 [cit. 2017-08-13]. Dostupné z: <https://ihned.cz/c3-61091170-000000_d-61091170-babis-sebral-nejvic-hlasu-ods-okamura-vecem-verejnym>.
- HNUTIUSVIT.cz, 2013a: Úvod – Hnutí Úsvit přímé demokracie [online]. 8. 7. 2013 [cit. 2017-08-13]. Dostupné z: <<https://web.archive.org/web/20130708025404/http://www.hnutiusvit.cz/>>.

- HNUTIUSVIT.cz, 2013b: Náš cíl – Hnutí Úsvit přímé demokracie [online]. 15. 7. 2013 [cit. 2017-08-13]. Dostupné z: <https://web.archive.org/web/20130715110749/http://www.hnutiusvit.cz/nas-cil.html>.
- HYDE PARK ČT24, 2013: Věra Jourová /ANO/ – Hyde park ČT24 – Česká televize [online]. 29. 10. 2013 [cit. 2017-08-13]. Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/specialy/hydepark/29.10.2013/>.
- CHES, 2014: Bakker, R. – Edwards, E. – Hooghe, L. – Jolly, S. – Marks, G. – Polk, J. – Rovny, R. – Steenbergen, M. – Vachudova, M. 2015. 2014 Chapel Hill Expert Survey. Version 2015.1. Available on chesdata.eu. Chapel Hill, NC: University of North Carolina, Chapel Hill.
- iDNES.cz, 2012a: Rozpad Věcí veřejných [online]. 2012 [cit. 2017-08-13]. Dostupné z: <http://zpravy.idnes.cz/rozpad-veci-verejnych-0uv-/domaci.aspx?klic=64173>.
- iDNES.cz, 2012b: Babiš stanul v čele svého ANO 2011 a představil sedm zájemců o Senát [online]. 1. 8. 2012 [cit. 2017-08-13]. Dostupné z: http://zpravy.idnes.cz/babis-v-cele-noveho-politickeho-hnuti-dwu-/domaci.aspx?c=A120801_125833_domaci_hv.
- iDNES.cz, 2013a: Mým cílem není být senátor, říká lídr Úsvitu Tomio Okamura [online]. 2. 10. 2013 [cit. 2017-08-13]. Dostupné z: http://zpravy.idnes.cz/predvo-lebni-chat-tomio-okamura-usvit-dw5-/domaci.aspx?c=A130926_144944_domaci_jw.
- iDNES.cz, 2013b: ANO mění program za pochodu. Vylepšujeme, hájí změny Babiš [online]. 23. 10. 2013 [cit. 2017-08-13]. Dostupné z: http://zpravy.idnes.cz/babi-sovo-ano-stale-meni-program-d35-/domaci.aspx?c=A131022_201923_domaci_zt.
- iDNES.cz, 2014: Počet členů ANO strmě roste, Okamurův Úsvit zamrzl na devíti členech [online]. 11. 4. 2014 [cit. 2017-08-13]. Dostupné z: http://zpravy.idnes.cz/pocty-clenu-politickyh-stran-usvit-dvs-/domaci.aspx?c=A140409_171109_domaci_hv.
- iDNES.cz, 2015a: „Pučisté“ z Úsvitu zakládají stranu Národní zájmy, má dvanáct členů [online]. 19. 5. 2015 [cit. 2017-08-13]. Dostupné z: http://zpravy.idnes.cz/puciste-z-usvitu-zakladaji-stranu-narodni-zajmy-f6z-/domaci.aspx?c=A150519_123326_domaci_jj.
- iDNES.cz, 2015b: Babiš a StB. Ústav spor nevzdává, podal dovolání nejvyššímu soudu [online]. 12. 11. 2015 [cit. 2017-08-13]. Dostupné z: http://zpravy.idnes.cz/slovensky-ustav-chce-zvratit-verdikt-v-prohranem-sporu-s-babisem-p9u-/domaci.aspx?c=A151112_221113_domaci_fka.
- iDNES.cz, 2016: Lidé, kteří opustili Babišovo ANO, zakládají nové hnutí PRO 2016 [online]. 20. 5. 2016 [cit. 2017-08-13]. Dostupné z: http://zpravy.idnes.cz/lide-opustili-babisovo-ano-zakladaji-nove-pro-2016-ft9-/domaci.aspx?c=A160520_101149_domaci_kop.
- IHNED.cz, 2011: Míří Babiš do politiky? Nechal zaregistrovat variace názvu Akce nespokojených občanů [online]. 20. 10. 2011 [cit. 2017-08-13]. Dostupné z: <http://domaci.ihned.cz/c1-53284530-miri-babis-do-politiky-nechal-zaregistrovat-variace-nazvu-akce-nespokojenych-obcanu>.
- IHNED.cz, 2012: Babiš se stal předsedou ANO 2011. Zatím váhá, jestli patří k levici, či pravici [online]. 1. 8. 2012 [cit. 2017-08-13]. Dostupné z: <http://domaci.ihned.cz/c1-56857820-babis-se-stal-predsedou-ano-2011-zatim-vaha-jestli-patri-k-levici-ci-pravici>.
- KOHOVOLIT.eu, 2014: Jak se přesouvají voliči mezi volbami (ekologická inference) [online]. 4. 1. 2014 [cit. 2017-08-13]. Dostupné z: <http://kohovolit.eu/cs/jak-se-presouvaji-volici-mezi-volbami-ekologicka-inference/>.

- KONFERENCE IPPS, 2015: Vlastní pozorování na konferenci Institutu pro politiku a společnost nazvané The EU and its most pressing problems konané 27. 2. 2015 od 16:00 v Schebek Palace, Praha.
- LIDOVKY.cz, 2015: Extremisté se obrací proti islámu, Okamura vyzval k venčení prasat před mešitou [online]. 3. 1. 2015 [cit. 2017-08-13]. Dostupné z: <http://www.lidovky.cz/extremiste-se-obraci-proti-islam-Okamura-vyzval-k-venceni-pred-mesitou-g03-zpravy-domov.aspx?c=A150103_164705_ln_domov_ele>.
- MEDIAR.cz, 2014: Babiš: nákup Mafry byla chyba, měl jsem koupit Blesk [online]. 18. 10. 2014 [cit. 2017-08-13]. Dostupné z: <<http://www.mediar.cz/babis-nakup-mafry-agroferem-byla-chyba/>>.
- MEDIAGURU.cz, 2015: Forbes: Nejvlivnějším v českých médiích je Babiš | Media Guru [online]. 2. 1. 2015 [cit. 2017-08-13]. Dostupné z: <<http://www.mediaguru.cz/2015/01/forbes-nejvlivnejsim-v-ceskych-mediich-je-babis/#.VTN2zyHtmko>>.
- MVČR, 2013, 2016: Rejstřík politických stran a politických hnutí [online]. 2013, 2016 [cit. 2017-08-13]. Dostupné z: <<http://aplikace.mvcr.cz/seznam-politickych-stran/>>.
- NEWTONMEDIA.cz, 2013: Zítra asi něco koupím | NEWTON Media [online]. 26. 6. 2013. [cit. 2017-08-13]. Dostupné z: <<http://www.newtonmedia.cz/cs/mediainfo-cz/komentare/zitra-asi-neco-koupim/detail/>>.
- NOVINKY.cz, 2006: Kalousek je pro vládu s ČSSD tolerovanou komunisty [online]. 24. 8. 2006 [cit. 2017-08-13]. Dostupné z: <<https://www.novinky.cz/domaci/93939-kalousek-je-pro-vladu-s-cssd-tolerovanou-komunisty.html>>.
- NOVINKY.cz, 2013: Babišovo členství v KSČ se propíralo v debatě v Praze, zasahovala i ochranka [online]. 3. 10. 2013 [cit. 2017-08-13]. Dostupné z: <<https://www.novinky.cz/domaci/315120-babisovo-clenstvi-v-ksc-se-propiralo-v-debate-v-praze-zasahovala-i-ochranka.html>>.
- NOVINKY.cz, 2014: Úsvit už je jen přímé demokracie, ne Tomia Okamury [online]. 10. 6. 2014 [cit. 2017-08-13]. Dostupné z: <<http://www.novinky.cz/domaci/338894-usvit-uz-je-jen-prime-demokracie-ne-TOMIA-OKAMURY.HTML>>.
- NOVINKY.cz, 2015a: Okamura si zakládá nové hnutí [online]. 5. 5. 2015 [cit. 2017-08-13]. Dostupné z: <<https://www.novinky.cz/domaci/368755-okamura-si-zaklada-nove-hnuti.html>>.
- NOVINKY.cz, 2015b: Úsvit se sloučil s Národními zájmy, vzniká nová strana [online]. 7. 5. 2015 [cit. 2017-08-13]. Dostupné z: <<https://www.novinky.cz/domaci/374423-usvit-se-sloucil-s-narodnimi-zajmy-vznika-nova-strana.html>>.
- OKAMURA, T., 2013: Změna – Tomio Okamura (blog.idnes.cz) [online]. 26. 2. 2013 [cit. 2017-08-13]. Dostupné z: <<http://okamura.blog.idnes.cz/c/323351/Zmena.html>>.
- OKAMURA, T., 2016: TOMIO OKAMURA | O mně [online]. [cit. 2017-08-13]. Dostupné z: <<http://www.tomio.cz/o-mne/>>.
- PARLAMENTNÍLISTY.cz, 2013: Na prezidenta budu kandidovat znovu, slíbil Okamura [online]. 30. 1. 2013 [cit. 2017-08-13]. Dostupné z: <<http://www.parlamentnily.cz/arena/monitor/Na-prezidenta-budu-kandidovat-znovu-slibil-Okamura-261319>>.
- PROPAGACNÍ materiál hnutí ANO, 2013.
- PS PČR, 2015: PČR, PS, 26. schůze, část 326 (9. 4. 2015) [online]. 9. 4. 2015 [cit. 2017-08-13]. Dostupné z: <<http://www.psp.cz/eknih/2013ps/stenprot/026schuz/s026326.htm#r4>>.
- ROZHLAS.cz, 2015: Ministr financí Babiš žádá omluvu po americkém časopisu Foreign Policy, list si za článkem stojí [online]. 18. 4. 2015 [cit. 2017-08-13]. Dostupné z:

- <http://www.rozhlas.cz/zpravy/politika/_zprava/ministr-financi-babis-za-da-omluvu-po-americkem-casopisu-foreign-policy-list-si-za-clankem-stoji-1479876>.
- SNĚM ANO, 2015: Vlastní pozorování na první [cit. 2016-11-30] m dní sněmu hnutí ANO 2011 konaném 28. 2. 2015 od 9:00 v Centru pohybové medicíny, Praha.
- SNĚM ÚSVIT, 2015: Vlastní pozorování na sněmu Úsvitu přímé demokracie/Úsvitu-Národní koalice konaném 8. 8. 2015 od 13:00 v Konferenčním centru GreenPoint, Praha.
- STANOVY ANO, 2015: Stanovy politického hnutí ANO 2011 [online]. 12. 3. 2015 [cit. 2017-08-13]. Dostupné z: <http://www.anobudelip.cz/file/edee/2015/03/stanovy-ano_cistopis-3.3.2015-2.pdf>.
- STANOVY Národní socialisté – LEV 21, 2016: Stanovy politické strany Národní socialisté – levice 21. století [online]. [cit. 2017-08-13]. Dostupné z: <<http://www.nslev21.cz/stanovy-politicke-strany-narodni-socialiste-%E2%80%93-levice-21-stoleti>>.
- STANOVY Občané 2011, 2016: Stanovy Občané 2011 [online]. [cit. 2017-08-13]. Dostupné z: <<http://www.obcane2011.eu/stanovy.html>>.
- STANOVY RDS, 2013: Stanovy Romské demokratické strany [online]. [cit. 2017-08-13]. Dostupné z: <<https://web.archive.org/web/20131107150922/http://www.rdsr.cz/files/dokumenty/kandidatky/rds---stanovy-rds.pdf>>.
- STANOVY ÚSVIT, 2014: Stanovy politického hnutí Úsvit přímé demokracie [online]. 2014 [cit. 2017-08-13]. Dostupné z: <<http://www.hnutiusvit.cz/wp-content/uploads/2013/04/stanovy2014.pdf>>. s. 1-2.
- STANOVY ZMĚNA, 2016: Stanovy politického hnutí Změna [online]. [cit. 2017-08-13]. Dostupné z: <http://www.zmena.cz/wp-content/uploads/2014/04/Stanovy_PH_Zmena_2014.pdf>.
- TNS AISA, 2013: Volby do Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR 2013: závěrečná zpráva z výzkumu veřejného mínění realizovaného výhradně pro Českou televizi [online]. říjen 2013 [cit. 2017-08-13]. Dostupné z: <<http://img.ct24.cz/multimedia/documents/52/5172/517145.pdf>>.
- TWITTER BABIŠ, 2013a: Andrej Babiš (@AndrejBabis) | Twitter [online]. 2012 [cit. 2017-08-13]. Dostupné z: <<https://twitter.com/andrejbabis>>.
- TWITTER BABIŠ, 2013b: Andrej Babiš on Twitter: „Zítra asi něco koupím“ [online]. 24. 6. 2013 [cit. 2017-08-13]. Dostupné z: <<https://twitter.com/andrejbabis/status/349189222000910336>>.
- ÚSVIT PROGRAM, 2013: Program hnutí | Úsvit přímé demokracie Tomia Okamury [online]. 17. 4. 2013 [cit. 2017-08-13]. Dostupné z: <<http://www.hnutiusvit.cz/program-hnuti/>>.
- VV, 2011: O NÁS – Věci veřejné [online]. 1. 1. 2011 [cit. 2017-08-13]. Dostupné z: <<https://web.archive.org/web/20110101060943/https://www.veciverejne.cz/o-nas.html>>.
- ZÁKON č. 424/1991 Sb., o sdružování v politických stranách a v politických hnutích, ve znění pozdějších předpisů. § 4 a § 5. In: Sběrka zákonů. 1. 11. 1991. [cit. 2017-08-13]. ISSN 1211-1244. Dostupný z: <<http://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=424&r=1991>>.